

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ*

Η νέα ελληνική γλώσσα δεν είναι υπόθεση των τελευταίων τριάντα ή πενήντα ετών· αποτελεί προϊόν αδιάκοπης εξέλιξης 40 και πλέον αιώνων. Ο ιστορικά ενιαίος χαρακτήρας της ελληνικής γλώσσας (παρ' όλες τις δομικές μεταβολές που υπέστη στο πέρασμα τόσων αιώνων) δεν επιτρέπει να κατανοήσουμε εις βάθος τη σύγχρονη μορφή της Ελληνικής χωρίς ευρύτερη εποπτεία ολόκληρης της ελληνικής γλώσσας. Γι' αυτό κρίναμε σκόπιμο να προτάξουμε στο Λεξικό μια συνοπτική Εισαγωγή με τίτλο «Η ελληνική γλώσσα». Η Εισαγωγή περιλαμβάνει μια γενική επισκόπηση της Ελληνικής και αναφέρεται, ειδικότερα, στην ιδιαιτερότητα της ελληνικής γλώσσας, στην καταγωγή, στις ιστορικές περιόδους, στη δομή και εξέλιξη, στο λεξιλόγιο της Ελληνικής, στο γλωσσικό ζήτημα και στην αναγνώριση της Νεοελληνικής (ή δημοτικής) ως επίσημης γλώσσας της Εκπαίδευσης και της Δημόσιας Διοίκησης το 1976. Πολλά από όσα γράφονται στο Λεξικό είτε στην ετυμολογία των λέξεων είτε στη σημασία είτε στις γραμματικές πληροφορίες είτε στα Σχόλια για τη χρήση των λέξεων κ.λπ. φωτίζονται ακόμη περισσότερο, αν συνδεθούν με τη γενικότερη θεώρηση της ελληνικής γλώσσας που ακολουθεί.

Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ότι η ελληνική γλώσσα κατέχει ξεχωριστή θέση ανάμεσα στις 2.700 γλώσσες του κόσμου αποτελεί απλή εμπειρική διαπίστωση. Όσο είναι ορθό ότι, σύμφωνα με τα διδάγματα της γλωσσικής επιστήμης, όλες οι γλώσσες των λαών (οι «φυσικές» ή «εθνικές» λεγόμενες γλώσσες) ως συστήματα επικοινωνίας είναι ισότιμες, άλλο τόσο είναι αληθές ότι ορισμένες γλώσσες που σήκωσαν το βάρος ανεπτυγμένων μορφών πολιτισμού του ανθρώπου γνώρισαν καλλιέργεια που τις ξεχωρίζει από τις άλλες. Κατεξοχήν καλλιεργημένη γλώσσα είναι η Ελληνική, αφού σμιλεύτηκε επί 30 και πλέον αιώνες στην έκφραση λεπτών εννοιών της φιλοσοφίας και της επιστήμης, αδρών εννοιών του πολιτικού λόγου και των πολιτικών θεσμών, σύνθετων εννοιών του ευαγγελικού λόγου και της πατερικής θεολογίας, καθώς και βαθιών στοχαστικών εννοιών του αρχαίου δράματος, της πεζογραφίας και της ποίησης. Η παρατήρηση του Οδυσσέα Ελύτη (στην ομιλία του κατά την τελετή που του απονεμήθηκε το βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας τον Δεκέμβριο του 1979) ότι «στο μάκρος είκοσι πέντε αιώνων δεν υπήρξε ούτε ένας, επαναλαμβάνω ούτε ένας, που να μην γράφτηκε ποίηση στην ελληνική γλώσσα. Να τι είναι το μεγάλο βάρος παράδοσης που το όργανο αυτό σηκώνει», εξηγεί, από την πλευρά του δημιουργού, την προνομιακή θέση της Ελληνικής ανάμεσα στις γλώσσες του κόσμου.

Δεν είναι, βέβαια, τυχαίο ότι η διεθνής επιστημονική γλώσσα σχηματίσσε –και σχηματίζει και σήμερα– τους περισσότερους όρους σε διάφορες περιοχές της επιστήμης (ιατρική, φυσική, φιλολογία, φιλοσοφία, θεολογία, τεχνολογία κ.ά.) καταφεύγοντας σε ελληνικές ρίζες, λέξεις ή συστατικά. Μέσα δε από τα μεγάλα κείμενα του ελληνικού στοχασμού, τα κείμενα του Πλάτωνα ή του Αριστοτέλη, του Ομήρου, του Ησιόδου ή του Πινδάρου, του Αισχύλου, του Σοφοκλή ή του Ευριπίδη, του Θουκυδίδη, του Ξενοφώντα, του Δημοσθένη, του Πολυβίου ή του Πλουτάρχου, μέσα από τα κείμενα του ελληνικά εκφρασμένου

Ευαγγελίου, των Πατέρων της Εκκλησίας, της Βυζαντινής υμνογραφίας κ.λπ., οι λέξεις-έννοιες της Ελληνικής πέρασαν στον καθημερινό, ιδίως τον πιο απαιτητικό, λόγο των Ευρωπαίων και δι' αυτών στις περισσότερες άλλες γλώσσες¹. Λέξεις όπως *θεωρία* και *εμπειρία*, *μέθοδος*, *οργάνωση* και *σύστημα*, *ανάλυση* και *σύνθεση*, *ιδέα*, *θέση* και *θέμα*, *κρίση* και *κριτήρια*, *πρόβλημα* και *πρόγραμμα*, *σφαίρα* και *ατμόσφαιρα*, *εποχή* και *περίοδος*, *ενθουσιασμός*, *μαγεία* και *μυστήριο*, *συμμετρία*, *μουσική*, *τόνος*, *ρυθμός*, *μελωδία* και *ορχήστρα*, *πολιτική* και *δημοκρατία*, *διάλογος* και *μονόλογος*, *ενέργεια* και *πάθος*, *ποίηση*, *θέατρο* και *δράμα*, *ιστορία* και *τεχνολογία*, *σχολείο*, *μηχανή* αλλά και *αυτόματος* και *ατομικός* και *ηλεκτρονικός*, αυτό το ίδιο το όνομα *Ευρώπη* και χιλιάδες άλλες λέξεις έχουν καταστεί λέξεις του διεθνούς λεξιλογίου, που οι απλοί ομιλητές της Αγγλικής, της Δανικής ή της Ιαπωνικής ούτε καν υποψιάζονται, κατά κανόνα, ότι είναι ελληνικά δάνεια στη γλώσσα τους. Από τις 166.724 αγγλικές, λ.χ., λέξεις, που περιλαμβάνονται στο αγγλικό λεξικό του Webster, υπολογίζεται ότι 35.136 λέξεις είναι ελληνικές ή ελληνογενείς².

Την οικουμενικότητα της ελληνικής γλώσσας μπορεί κανείς να τη συλλάβει διττά: α) αξιολογικά· τα ανεπανάληπτα σε σύλληψη, πρωτοτυπία, βάθος και πλούτο ιδεών κείμενα των μεγάλων Ελλήνων στοχαστών είναι φυσικό να επέδρασαν και καθαρώς γλωσσικά, μια που οι ιδέες έχουν ως όχημα τις λέξεις. Όπως παρατηρεί ο μεγάλος γλωσσολόγος R.H. Robins³: «Η πνευματική ζωή της Ευρώπης στο σύνολό της –η φιλοσοφική, η ηθική, η πολιτική και η αισθητική της σκέψη– έλκει την καταγωγή από το έργο των Ελλήνων στοχαστών. Και σήμερα ακόμη, όλο ξαναγυρνάμε πίσω σε ό,τι έχει αφήσει η πνευματική δραστηριότητα των Ελλήνων, αναζητώντας ερεθίσματα και κουράγιο. Με τους Έλληνες, όσο με κανέναν άλλον αρχαίο ή σύγχρονο πολιτισμό, ο σύγχρονος άνθρωπος αισθάνεται μια αναντίρρηση πνευματική συγγένεια»· β) ιστορικά· η Ελληνική, στη μετακλασική περίοδο με τον Αλέξανδρο, υπήρξε η πρώτη παγκόσμια γλώσσα,

* Από εκτενέστερο άρθρο του Γ. Μπαμπινιώτη για την ελληνική γλώσσα, δημοσιευμένο στον τόμ. «Ελλάς» της Εγκυκλοπαίδειας «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα» (σ. 15 κ.εξ.).

1. Πβ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Ελληνική γλώσσα: παρελθόν, παρόν, μέλλον*, Αθήνα: Εκδ. Gutenberg 1994, σ. κα' -'λστ' («Υφή και ιδιαιτερότητα της ελληνικής γλώσσας»).
2. Αριστ. Κωνσταντινίδη, *Οι ελληνικές λέξεις στην αγγλική γλώσσα*, Θεσσαλονίκη 1991, σ. VII.
3. R.H. Robins, *A short History of Linguistics*, London: Longman 1990³, σ. 13.

γλώσσα των συναλλαγών πολλών λαών (lingua franca) και συγχρόνως γλώσσα πολιτισμική (Kultursprache). Ο Γερμανός βυζαντινολόγος Karl Krumbacher (γνωστός από τη διαμάχη του με τον Χατζιδάκι για το γλωσσικό ζήτημα) έχει γράψει: «Ου μόνον ως μέσον συνεννόησης σύμπαντος του ελληνικού και ελληνίζοντος κόσμου εις τὰ ἀπώτατα αὐτοῦ μέρη καὶ εἰς διαφορώτατα φύλα καὶ κοινότητες ἐχρησίμευεν ἡ γῶσσα ἑλληνικὴ κοινὴ γλῶσσα τῶν ἀλεξανδρεωτικῶν καὶ ῥωμαϊκῶν χρόνων, ἀλλὰ ἤτο καὶ ἡ γλῶσσα τοῦ Εὐαγγελίου, ἡ γλῶσσα τῆς διεθνοῦς συγκοινωνίας τῶν βαρβάρων μετὰ τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Ρωμαίων, καὶ δὴ καὶ τῶν βαρβάρων πρὸς ἀλλήλους, τελευταῖον καὶ ἐπίσημος γλῶσσα τοῦ κράτους, ἐν ὀλίγαις λέξεσιν ἐξέτελει ἔργον παγκοσμίου γλώσσας»⁴.

Υπάρχει, όμως, και μια τρίτη διάσταση τού οικουμενικού χαρακτήρα τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας, που δεν ἔχει ἀρκούντως προσεχθεῖ το γεγονός ὅτι οἱ Ἕλληνες ὑπῆρξαν οἱ ἴδιοι οἱ πρῶτοι μελετητές τῆς ἑλληνικῆς και, γενικότερα, τῆς ἀνθρώπινης γλώσσας σε συνδυασμό με το ὅτι ἡ ἀνάλυση τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας ἀπὸ τους ἀρχαίους γραμματικούς και φιλοσόφους ἀπετέλεσε (μέσω τῆς Λατινικῆς) τὴ βάση τῆς ἀνάλυσης ὅλων των μετέπειτα γλωσσῶν. Καί εἶναι μὲν ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀρχαῖοι Ἰνδοὶ γραμματικοὶ προηγήθηκαν χρονικὰ στὴ σύνταξη τῆς πρῶτης γραμματικῆς. Ὁ Pāṇini, ὁ συντάκτης τῆς Aṣṭādhyāyī («Ὀκτὼ βιβλία»), τῆς πρῶτης γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἰνδικῆς γλώσσας, ἔζησε ἀνάμεσα στο 600 και στο 300 π.Χ. Ὡστόσο, ἡ γραμματικὴ τοῦ Pāṇini δὲν ἔγινε ευρύτερα γνωστὴ στὴ Δύση πρὶν ἀπὸ τον 19ο αἰῶνα και δὲν ἐπηρέασε τὴ γενικότερη ἐξέλιξη τῆς σπουδῆς τῆς γλώσσας. Αὐτὸ συνέβη μόνο με τὴν ἑλληνικὴ γραμματικὴ θεωρία και πράξη και τὴ δημιουργικὴ προέκτασή της, τὴ Λατινικὴ. Ἐν ὀλίγοις, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα ὡς κύρια μορφή «μεταγλώσσας» (λόγου περὶ γλώσσας), μέσα ἀπὸ τὴ σχολικὴ-παραδοσιακὴ γραμματικὴ και μέσα ἀπὸ τὴν Παιδεία (ιδίως ἀπὸ τους χρόνους τῆς Αναγέννησης) ἀπέκτησε τὴ φήμη τῆς κατεξοχὴν καλλιεργημένης γλώσσας, γλώσσας με ὑψηλὸ ἐπικοινωνιακὸ γόπτρο και κύρος. Ἡ παρατήρηση τοῦ R. H. Robins⁵ εἶναι και γι' αὐτὸ το θέμα πολὺ ἐνδεικτικὴ: «Ὁ ἑλληνικὸς θρίαμβος στὸν πνευματικὸ πολιτισμὸ εἶναι ὅτι ἔδωσε τόσα πολλὰ σε τόσους πολλοὺς τομεῖς [...]. Τα ἐπιτεύγματά τους στὸν τομέα τῆς γλωσσολογίας ὅπου ἦταν ἐξαιρετικὰ δυνατοί, δηλαδὴ στὴ θεωρία τῆς γραμματικῆς και στὴ γραμματικὴ περιγραφή τῆς γλώσσας, εἶναι τόσο ἰσχυρὰ, ὥστε και να ἀρξίξει να μελετηθοῦν και να ἀντέχουν στὴν κριτικὴ. Ἐπίσης εἶναι τέτοια που να ἐμπνέουν τὴν ευγνωμοσύνη και τον θαυμασμὸ μας».

Τέλος, ἡ οικουμενικότητα τῆς ἑλληνικῆς δὲν εἶναι ἀσχετη πρὸς το κύρος που ἀπέκτησε διεθνῶς ἡ ἑλληνικὴ ὡς ἡ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἡ γλῶσσα των μεγάλων Πατέρων τῆς Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας και, καθόλου λιγότερο, ὡς ἡ κατεξοχὴν γλῶσσα τῆς ὑμνογραφίας και τῆς ἐκκλησιαστικῆς λατρείας (Θείας Λειτουργίας τοῦ Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου και τοῦ Μεγάλου Βασιλείου). Ἡ ἑλληνικὴ συνδέεται ἐπίσης με τὴν ἑλληνικὴ μετάφραση τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης ἀπὸ τους Εβδομήκων για τὴς ἀνάγκες των ἰουδαϊκῶν κοινοτήτων τῆς Ανατολῆς που ἦταν ἑλληνόφωνες ἐκεῖνη τὴν ἐποχὴ. Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ἐράσμου, τοῦ μεγάλου Ὀλλανδοῦ φιλολόγου τῆς Αναγέννησης και πρῶτου ἐκδότη τοῦ ἑλληνικοῦ κειμένου τῆς Καινῆς Διαθήκης (το ὁποῖο ὡς «Textus Receptus» ἐξακολουθοῦσε να χρησιμοποιεῖται σε ευρύτερη χρήση μέχρι τὴν ἔκδοση τῆς Καινῆς Διαθήκης ἀπὸ τον Eberhard Nestle το 1898), ὅτι δὲν νοεῖται θεολόγος που να μὴ γνωρίζει τὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, γιατί θα εἶναι ἀνίκανος να πλησιάσει τὴ γλῶσσα τῆς Καινῆς Διαθήκης στο πρωτότυπο, εἶναι ἐνδεικτικὴ τῆς

αἰγλης τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας στους κόλπους τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἄλλωστε, ἡ κυριαρχία τοῦ Χριστιανικοῦ Βυζαντίου στὸν Μεσαίωνα, μαζί με τὴν ἀκτινοβολία, τὸν πολιτισμὸ και τὴ θρησκεία τοῦ Βυζαντίου, περνοῦσε και στὴν ἑλληνικὴ γλῶσσα, τῆς ὁποίας το κύρος ἦταν τέτοιο, ὥστε ἔγινε ἀμέσως ἀποδεκτὴ και ἄρχισε να διδάσκεται στὴ Δύση ἀπὸ τους λογίους τοῦ Βυζαντίου που κατέφυγαν ἐκεῖ λίγο πρὶν και μετὰ τὴν πτώση τῆς Βασιλεύουσας, γεγονός που ὑπῆρξε και ἡ ἀπαρχὴ τῆς Αναγέννησης στὴ Δύση.

Ὡστόσο, δὲν εἶναι μόνον ἡ μοναδικὴ ἀπὸ μεγάλα πνεύματα καλλιέργειά της στὸν γραπτὸ και τὸν προφορικὸ λόγο και ἡ οικουμενικότητα της που κατέστησαν τὴν ἑλληνικὴ μὴ ξεχωριστὴ γλῶσσα. Εἶναι και το γεγονός ὅτι στὴ γλῶσσα αὐτὴ ἔχουμε προφορικὴ παράδοση τουλάχιστον 4.000 χρόνων και γραπτὴ παράδοση 3.500 ἐτῶν (μὲ μοναδικὸ –με τὰ μέχρι τούδε ἐπιγραφικὰ εὐρήματα– χάσμα τὴν περίοδο ἀπὸ το 1200 μέχρι τον 8ο π.Χ. αἰῶνα). Ὅπως ἔχει παρατηρηθεῖ, ἡ ἑλληνικὴ εἶναι μοναδικὸ για γλωσσολόγους παράδειγμα μελέτης τῆς ἐξέλιξης μίας φυσικῆς γλώσσας σε τόσο μακρὸς χρόνο. Ἀντίθετα πρὸς ἄλλες γνωστὲς ἀρχαῖες γλώσσες, ὅπως τὴν ἀρχαία Αἰγυπτιακὴ ἢ τὴν Ἀκκαδικὴ (που ἀντικατέστησε τὴ Σουμεριακὴ στὴν ἀρχαία Μεσοποταμία), οἱ ὁποῖες χάθηκαν ὡς γλώσσες νωρῆς, ἡ ἑλληνικὴ διατηρεῖται πάνω ἀπὸ σαράντα αἰῶνες τώρα ὡς ζωντανὴ στὴν ἐξέλιξη τῆς γλώσσας. Ὁ προσεκτικὸς, μάλιστα, κριτὴς των πραγμάτων θα πρέπει να ἀποφύγει να συγκρίνει τὴν ἑλληνικὴ, λ.χ., με τὴ Λατινικὴ-Ἰταλικὴ, που βρίσκονται σε ἐντελῶς διαφορετικὴ σχέση, ἢ ἀκόμη και με τὴν Κινεζικὴ ἢ τὴ Σανσκριτικὴ. Ἡ Κινεζικὴ ἐπιβίωσε μὲν ἀπὸ το 1500 π.Χ. μέχρι τὴς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας (ὁπότε ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τὴς νεότερες γλώσσες-διαλέκτους) ὑπὸ τὴν ὀνομασία wé-yán, ἀλλὰ μόνον ὡς φιλολογικὴ γλῶσσα. Ἡ δε Σανσκριτικὴ (ἀρχαία Ἰνδικὴ) σώθηκε ἐπίσης μόνο σε περιορισμένες και ἐξειδικευμένες χρήσεις ἀρχαῖζουσας (θρησκευτικῆς ἰδίως) γλώσσας.

Σε σχέση και με αὐτὲς ἀκόμη τὴς ἐξαιρετικῆς περιπτώσεις γλωσσῶν, ἡ ἑλληνικὴ ἀποτελεῖ μοναδικὸ παράδειγμα γλώσσας με ἀδιάσπαστη ἱστορικὴ συνέχεια και με τέτοια δομικὴ και λεξιλογικὴ συνοχή, που να ἐπιτρέπει να μιλάμε για μὴ ἐνιαῖα ἑλληνικὴ γλῶσσα ἀπὸ τὴν ἀρχαιότητα ἕως σήμερα. Με αὐτὸ ἐννοοῦμε ὅτι ὁ ἴδιος λαός, οἱ Ἕλληνες, στὸν ἴδιο γεωγραφικὸ χώρο, τὴν Ελλάδα, χωρὶς διακοπὴ 40 αἰῶνες τώρα μιλάει και γράφει –με τὴν ἴδια γραφὴ (ἀπὸ τον 8ο π.Χ. αἰῶνα) και τὴν ἴδια ὀρθογραφία (ἀπὸ το 400 π.Χ.)– τὴν ἴδια γλῶσσα, τὴν ἑλληνικὴ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει, φυσικὰ, ὅτι ἡ γλῶσσα τοῦ Ξενοφῶντα ἢ τοῦ Πλάτωνα ἢ τοῦ Πλουτάρχου εἶναι φωνολογικὰ, γραμματικὰ και λεξιλογικὰ ἴδια και ἀπαράλλακτη ἡ γλῶσσα που μιλάμε και γράφουμε στὴς ἀρχές τοῦ 21οῦ αἰῶνα! Μεταβολές στὴν προφορὰ, στὴ γραμματικοσυντακτικὴ δομὴ και στὸ λεξιλόγιο τῆς ἑλληνικῆς πραγματοποιήθηκαν πολλές. Ὡστόσο, οὔτε ἡ δομικὴ φυσιογνωμία τῆς ἑλληνικῆς οὔτε το λεξιλόγιό της ἀλλοιώθηκαν τόσο πολὺ, ὥστε να μὴ γίνεται ἀντιληπτὸ ὅτι πρόκειται για τὴν ἴδια γλῶσσα. Ὁ δομικὸς σκελετὸς τῆς ἑλληνικῆς, τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῆς δομῆς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς γλώσσας (ἡ διάκριση, λ.χ., πτώσεως, ἀριθμοῦ και γένους στα ουσιαστικά και τὰ ἐπίθετα ἢ ἡ διάκριση χρόνου, ποιού ἐνεργείας, τροπικότητας, προσώπου, ἀριθμοῦ, φωνῆς και διαθέσεως στο ρῆμα) ἐξακολουθοῦν να προσδιορίζουν τὴ φυσιογνωμία και τῆς σύγχρονης ἑλληνικῆς γλώσσας, γιατί οἱ ἀλλαγές που ἔγιναν ἀφοροῦν, κυρίως, στὴ δῆλωση των δομικῶν κατηγοριῶν (σε καταλήξεις, σε φθόγγους κ.λπ.) και ὅχι στὴς ἴδιες τὴς δομικῆς κατηγορίες. Ὡς πρὸς το λεξιλόγιο τῆς ἑλληνικῆς, τὰ «ἐπιστροφικὰ κινήματα» τοῦ Ἀττικισμοῦ (ἀρχαίου και βυζαντινοῦ), τοῦ καθαρισμοῦ (κοραϊκοῦ και μετα-

4. K. Krumbacher, *Τὸ πρόβλημα τῆς νεωτέρας γραφομένης ἑλληνικῆς*, Ἀθῆναι: Ἐκδ. Μαρασλῆ 1905, σ. 31.

5. R. H. Robins, ἔ.α., σ. 46-47.

κοραϊκού), τής αρχαϊζουσας και τής μετέπειτα καθαρεύουσας εδημιούργησαν –τεχνητά στην αρχή και με έξωθεν (των λογίων) παρέμβαση– μια στενή σχέση τής νεότερης προς την αρχαία ελληνική γλώσσα, που με τη διαδικασία τής αναβίωσης αρχαίων και παλαιότερων λέξεων έρχεται να συμπληρώσει τη φυσική –και εκτεταμένη στην Ελληνική– διαδικασία τής επιβίωσης παραδοσιακών λέξεων. Στην Ελληνική, λέξεις όπως *ουρανός, θάλασσα, γη, γλώσσα, παιδεία, ελευθερία, αδελφός, φίλος, αγαπώ, βλέπω, επιθυμώ, καλός, κακός, νέος, επειδή, όταν, εάν, εγώ, συ, αυτός, τότε, αύριο, ναι, ούτε, και, ότι, πως* κ.λπ., χιλιάδες λέξεων, δεν είναι ούτε αρχαίες ούτε βυζαντινές ούτε νέες. Τις χρησιμοποιούν οι Έλληνες (με την ίδια ή και με διαφορετική σημασία, με τον ίδιο ή και παραλλαγμένο τύπο) πολλούς αιώ-

νες τώρα, σε μια χρήση που πολύ εύστοχα χαρακτηρίζεται *διαχρονική*. Τέτοιες λέξεις είναι απλώς και μόνο *ελληνικές λέξεις*: αρχαία, παλιά, νεότερα και τωρινά στοιχεία μιας ενιαίας γλώσσας, τής ελληνικής γλώσσας. Ο Σεφέρης έχει επισημάνει το φαινόμενο από παλιά με τη διαίσθηση του δημιουργού: «Η ελληνική γλώσσα, ο άνθρωπος, η θάλασσα [...]. Για κοιτάξετε πόσο θαυμάσιο πράγμα είναι να λογαριάζει κανείς πως, από την εποχή που μίλησε ο Όμηρος ώς τα σήμερα, μιλούμε, ανασαίνουμε και τραγουδούμε με την ίδια γλώσσα. Κι αυτό δεν σταμάτησε ποτέ, είτε σκεφτούμε την Κλυταιμνήστρα που μιλά στον Αγαμέμνονα, είτε την Καινή Διαθήκη, είτε τους ύμνους τού Ρωμανού και τον Διγενή Ακρίτα, είτε το Κρητικό Θέατρο και τον Ερωτόκριτο, είτε το δημοτικό τραγούδι!»

Η ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Στα λήμματα τού Λεξικού, ιδίως στην Ετυμολογία των λέξεων αλλά και στα Σχόλια, γίνεται συχνή αναφορά στις αρχικές ρίζες τής ινδοευρωπαϊκής πρωτογλώσσας, όπου φτάνουν ετυμολογικά οι αρχές πολλών λέξεων τής Ελληνικής, καθώς και σε τύπους από διάφορες συγγενείς με την Ελληνική ινδοευρωπαϊκές γλώσσες (Σανσκριτική, Λατινική, γερμανικές γλώσσες, σλαβικές γλώσσες, Χεττιτική κ.ά.). Για να κατανοηθεί η σκοπιμότητα τέτοιων συσχετισμών, είναι ανάγκη να δοθούν μερικές γενικές πληροφορίες για τη γλωσσική συγγένεια τής Ελληνικής με άλλες ευρωπαϊκές και μη γλώσσες, σύμφωνα με τα διδάγματα τής επιστήμης τής (Ιστορικοσυγκριτικής) Γλωσσολογίας⁶.

Κάθε λαός συλλαμβάνει τον κόσμο τής πραγματικότητας με έννοιες και τον εκφράζει με σημασίες: μετατρέπει τη νόηση σε γλωσσική σήμανση, σε γλώσσα, για να μιλήσει μέσω αυτής για τον κόσμο. Επειδή δε κάθε λαός συγκροτημένος σε εθνική κοινότητα, δηλαδή κάθε έθνος, έχει τον δικό του τρόπο να προσεγγίζει, να συλλαμβάνει και να εκφράζει τον κόσμο, συμβαίνει ώστε και κάθε γλώσσα να έχει το δικό της σύστημα σημασιών και τρόπων να τις δηλώνει: τα δικά της σημαίνοντα και σημαίνοντα. Άρα αυτό που αναμένεται και που πράγματι συμβαίνει είναι για κάθε σημασία κάθε γλώσσα να έχει το δικό της σημαίνον, τη δική της λέξη. Έτσι, λ.χ., για τον αριθμό «τρεις / τρία» η Ελληνική χρησιμοποιεί τη λέξη *τρεις / τρία*, η Κινεζική τη λέξη *san*, η Φινλανδική το *kolme*, η ινδιάνικη γλώσσα Maya τη λέξη *oš* κ.ο.κ. Ομοίως για το «πατέρας» η Ελληνική χρησιμοποίησε τη λέξη *πατήρ / πατέρας*, η Κινεζική τη λέξη *fùch'in*, η Φινλανδική το *isä*, η γλώσσα των Maya τη λέξη *tata(tzil)*. Το «φέρνω» στα Ελληνικά είναι *φέρω*, στα Κινεζικά *nálai*, στα Φινλανδικά *tuoda*, στη Maya είναι *ziih* κ.ο.κ. Αυτή είναι η κανονική κατάσταση στις φυσικές γλώσσες.

Όταν, αντί γι' αυτή τη διαφοροποίηση, παρατηρούμε σε μερικές γλώσσες εμφανή και στενή δομική και λεξιλογική συνάφεια, τότε για τις γλώσσες αυτές θα πρέπει να αναζητήσουμε μια ερμηνεία τού φαινομένου. Όταν, λ.χ., το ελληνικό *έστι* στην αρχαία Ινδική είναι *ásti*, στη Λατινική *est* (από όπου το γαλλικό *est*), στη Γερμανική *ist* (από όπου το αγγλικό *is*) κ.λπ.: όταν το *τρεις / τρία* είναι *tres* στη Λατινική, *trayas* στην αρχαία Ινδική, *three* στην Αγγλική, *drei* στη Γερμανική, *trÿs* στη Λιθουανική, *tre* στην Αλβανική, *tri* στην Κελτική, *trije* στη Σλαβική, *tri* στη Χεττιτική, *tre* στην Τοχαρική κ.λπ.: όταν το *πατήρ* τής Ελληνικής είναι *pater* στη Λατινική, *pitar* στην αρχαία Ινδική, *Vater* στη Γερμανική, *father* στην Αγγλική κ.ο.κ.: όταν το ελληνικό *δίδωμι* είναι στην αρχαία Ινδική *dadami* (δηλαδή επίσης ρήμα σε -μι, με ενεστωτικό διπλασιασμό και με την ίδια ρίζα) όταν το *γένος* σχηματίζει τη γενική **γένεσ-ος* (από όπου με σίγηση τού ενδοφωνετικού *σ* και συναί-

ρεση η γενική *γένους*) και η αρχαία Ινδική τη σχηματίζει *janas-as* (με *a* αντί των *ε / ο* τής Ελληνικής) και η Λατινική *gener-is* (από **gene-sis* < **genes-es*, όπου το *r* αντί *s* τής Λατινικής είναι προϊόν ρωτακισμού και τα -ος τής Ελληνικής και -es της Λατινικής οφείλονται προφανώς σε μεταπτωτική ποικιλία τού φωνήεντος) όταν το ουδέτερο λήγει σε -ν (*δῶρον*), δηλαδή σε έρρινο, όπως το λατινικό *donum* και το αρχαίο ινδικό *danam* και η αιτιατική ενικού των ονομάτων επίσης σε έρρινο -ν (*λύκον*), όπως το λατινικό *lupum* ή το αρχαίο ινδικό *vṛkam*: όταν όλα αυτά παρατηρούνται σε χιλιάδες λέξεων και σε όλη την έκταση τής γραμματικοσυντακτικής δομής τής γλώσσας, τότε είναι λογικό να συμπεράνουμε ότι όσες γλώσσες εμφανίζουν αυτή την ομοιότητα μεταξύ τους είναι συγγενείς γλώσσες, συνδέονται μεταξύ τους με μια μορφή γενετικής σχέσης που τις διακρίνει από τις άλλες γλώσσες, οι οποίες επίσης εμφανίζουν μεγαλύτερη ή μικρότερη συγγένεια καθ' ομάδες, απαρτίζοντας ό,τι ονομάζουμε «οικογένειες γλωσσών». Η γενετική αυτή σχέση είτε οφείλεται σε δανεισμό είτε σε κοινή καταγωγή. Επειδή όμως θα ήταν παράλογο και ανεξήγητο, προκειμένου για την ομάδα στην οποία ανήκουν, λ.χ., η Ελληνική μαζί με την αρχαία Ινδική και την αρχαία Περσική, μαζί με τη Λατινική (και την Ιταλική γενικότερα) και τις γερμανικές και σλαβικές γλώσσες, μαζί με την Αλβανική και την Αρμενική καθώς και μαζί με τη Χεττιτική και την Τοχαρική, να μιλήσεις για δανεισμό (!) τόσων γραμματικών και συντακτικών δομών και τόσων χιλιάδων λέξεων (ποιος δάνεισε ποιον;), η γλωσσική επιστήμη δέχεται ότι οι γλώσσες αυτές έχουν κοινή καταγωγή: απαρτίζουν την ίδια γλωσσική (όχι και φυλετική) ομοεθνία, την ίδια γλωσσική οικογένεια.

Σύμφωνα με την ινδοευρωπαϊκή θεωρία τής ιστορικοσυγκριτικής γλωσσολογίας, ιδίως στην εξέλιξή της, η συγγένεια νοείται όχι ως κοινή φυλετική καταγωγή, αλλά ως γλωσσική καθαρώς συγγένεια λαών που κάποτε έζησαν μαζί και ανέπτυξαν κοινή γλώσσα επικοινωνίας. Η έννοια *ινδοευρωπαϊκός* είναι καθαρώς *γλωσσική* έννοια. Η άλλη δυνατή ερμηνεία, τής παράλληλης ανάπτυξης κοινών χαρακτηριστικών που θα επεκτάθηκαν ευρύτερα σε παρακείμενους λαούς κατά κύματα («θεωρία των κυμάτων»), υστερεί στη βάση της, που δεν μπορεί να εξηγήσει τη βαθύτερη συγγένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών σε δομικό και λεξιλογικό επίπεδο. Οι δύο θεωρίες, κυρίως η θεωρία τής κοινής παρακαταθήκης και, συμπληρωματικά, η θεωρία των παράλληλων αναπτύξεων, από κοινού με την παραδοχή καθολικών δομών στη γλώσσα και κάποιας εκτάσεως δανεισμού, εξηγούν τα κοινά χαρακτηριστικά ορισμένων ομάδων γλωσσών μεταξύ τους, διακρινόμενων από τα χαρακτηριστικά άλλων γλωσσικών ομάδων (οικογενειών).

6. Βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Συνοπτική ιστορία τής ελληνικής γλώσσας με εισαγωγή στην ιστορικοσυγκριτική γλωσσολογία*, Αθήνα 2002⁵.

Αυτό σημαίνει ότι οι γλώσσες που συνιστούν την *ινδοευρωπαϊκή* οικογένεια γλωσσών (ονομάστηκε έτσι από τα δύο ακραία όρια, όπου μιλιούνται οι γλώσσες που την απαρτίζουν, την *Ινδία* και την *Ευρώπη*) ανήκουν ιστορικά σε λαούς, που κάποτε, στην απώτερη αρχαιότητα (μερικές χιλιετίες πριν από τη 2η χιλιετία, οπότε εμφανίζονται οι πρώτες γραπτές μαρτυρίες από επιμέρους γλώσσες), έζησαν από κοινού και ανέπτυξαν στενές σχέσεις και κοινή σχεδόν γλώσσα, στην οποία, φυσικά, μόνον υποθετικά μπορούμε να αναθούμε, αφού δεν υπάρχουν γραπτές μαρτυρίες («κείμενα») από εκείνη την απώτατη περίοδο.

Άρα η ελληνική γλώσσα ανήκει στην ομάδα γλωσσών που αποτελούν την *οικογένεια των ινδοευρωπαϊκών γλωσσών*, γλωσσών οι οποίες εμφανίζουν –όπως είπαμε– στενή δομική (γραμματικοσυντακτική) και λεξιλογική συγγένεια, διαφέροντας από όλες τις άλλες γλώσσες και ομάδες γλωσσών. Έτσι, λ.χ., η Ελληνική και οι άλλες ινδοευρωπαϊκές γλώσσες διαφέρουν ριζικά από γλώσσες συγκολλητικού δομικού τύπου, όπως η Τουρκική, η Φινλανδική, οι ινδιάνικες γλώσσες ή η Ιαπωνική κ.ά. Διαφέρει επίσης από τις σημιτοχαμιτικές γλώσσες (αραβικές, Εβραϊκή, αφρικανικές γλώσσες), που χαρακτηρίζονται από την εναλλαγή στοιχείων τής ρίζας, όπως διαφέρει και από τις μονοσυλλαβικές γλώσσες (Κινεζική, Θιβητική, Ταϊλανδική κ.ά.) και από τις λοιπές γλωσσικές οικογένειες.

Η διαφοροποίηση τής Ελληνικής από τις άλλες συγγενείς ινδοευ-

ρωπαϊκές γλώσσες και η ανάπτυξη των ιδιαίτερων γλωσσικών χαρακτηριστικών που την ξεχωρίζουν από αυτές (την αρχαία Ινδική, τις γερμανικές, τις σλαβικές κ.λπ.) θα έγινε, φυσικά, μετά την απομάκρυνση των Ελλήνων από τους λοιπούς Ινδοευρωπαίους, πιθανότατα κατά την 3η χιλιετία, αφού τουλάχιστον το 2000 π.Χ. οι Έλληνες εμφανίζονται, κατά κύματα, στον γεωγραφικό χώρο όπου εγκαταστάθηκαν και που από αυτούς ονομάστηκε Ελλάδα. Στη διαμόρφωση τής ελληνικής γλώσσας δεν φαίνεται να έπαιξε σημαντικό ρόλο η γλώσσα ή οι γλώσσες των Προελλήνων, που βρήκαν οι Έλληνες να κατοικούν στον ελλαδικό χώρο (ιστορικά γνωστών ως Πελασγών). Η γλώσσα των Προελλήνων απετέλεσε μικρής σημασίας γλωσσικό υπόστρωμα (substratum) τής Ελληνικής, που εντοπίζεται μεθοδολογικά από γλωσσικά στοιχεία, τα οποία ούτε στην Ελληνική ούτε σε καμιά άλλη ινδοευρωπαϊκή γλώσσα μπορούν να ανευρεθούν.

Για την ινδοευρωπαϊκή οικογένεια γλωσσών ισχύει η παρατήρηση του J.I. Mallory⁷: «Ενώ οι λεπτομέρειες είναι ακόμα θέμα πολεμικής, η ινδοευρωπαϊκή υπόθεση σίγουρα δεν είναι. Είναι η μόνη η οποία μπορεί πειστικά να εξηγήσει γιατί ο μισός κατά προσέγγιση πληθυσμός τής γης μιλά γλώσσες οι οποίες σχετίζονται μεταξύ τους. Αυτό απαιτεί να υποθέσουμε ότι κάποτε σε κάποιο μέρος τής Ευρασίας υπήρχε ένας πληθυσμός ο οποίος μιλούσε μια γλώσσα που ήταν ο άμεσος πρόγονος όλων εκείνων των γλωσσών τις οποίες αναγνωρίζουμε σήμερα ως ινδοευρωπαϊκές».

ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Ο προσδιορισμός περιόδων σε μια γλώσσα με αδιάκοπη προφορική και γραπτή παράδοση σημαίνει τη χάραξη διαχωριστικών γραμμών με όρια που συχνά δεν είναι τόσο γλωσσικά όσο ιστορικά και, το κυριότερο, που ποτέ δεν είναι αυστηρά και απόλυτα. Το πέρασμα, λ.χ., από την αρχαία ελληνική γλώσσα στην *Αλεξανδρινή Κοινή* (300 π.Χ.-300 μ.Χ. ή 6ος αι.) μπορεί συμβατικά να τοποθετηθεί στους χρόνους του Μ. Αλεξάνδρου (στρογγυλοποιούμενο αριθμητικά στο 300 π.Χ.), αφού τότε είναι που η Αττική διάλεκτος, καθιερωμένη από τον 5ο αιώνα ως επίσημη γλώσσα του μακεδονικού κράτους, περιβάλλεται με το κύρος, τη δύναμη και το γόητρο τής αυτοκρατορίας του Μ. Αλεξάνδρου, διαδίδεται ως *lingua franca* μέχρι τις Ινδίες και αναδεικνύεται, τρόπον τινά, σε διεθνή γλώσσα. Ωστόσο, τα γλωσσικά δεδομένα, οι μεταβολές στη δομή τής γλώσσας, που επιτρέπουν να μιλάμε για μια νέα περίοδο τής ελληνικής γλώσσας, την *Αλεξανδρινή Κοινή*, και πολύ πιο πριν από το 300 π.Χ. αρχίζουν (ο μονοφθογγισμός ορισμένων διφθόγγων φθάνει μέχρι τον 5ο π.Χ. αιώνα!) και συνεχίζονται επί πολλούς αιώνες πριν και μετά τα χρόνια του Χριστού στην περίοδο τής ρωμαϊκής κυριαρχίας, φθάνοντας πιθανότατα στον 5ο μ.Χ. αιώνα (τότε χρονολογείται με ασφάλεια η επικράτηση του δυναμικού έναντι του μουσικού τονισμού, διαπιστούμενη στα τονικά δακτυλικά εξάμετρα του Νόννου). Ο ίδιος ο προσδιορισμός του τέλους τής *Αλεξανδρινής Κοινής* κυμαίνεται από τους μελετητές ανάμεσα στο 300 μ.Χ. (ακριβέστερα στο 330 μ.Χ., όταν η έδρα του Ρωμαϊκού Κράτους μεταφέρεται στην Κωνσταντινούπολη) και στους χρόνους του Ιουστινιανού (527-565 μ.Χ.), δηλαδή στον 6ο αιώνα, οπότε η Ελληνική καθιερώνεται ως επίσημη γλώσσα του Βυζαντινού Κράτους και αρχίζουν να εμφανίζονται γλωσσικές μεταβολές που αναγνωρίζονται ως γλωσσικά τεκμήρια τής επόμενης περιόδου (τής Μεσαιωνικής). Εν τούτοις, από καθαρώς

γλωσσικής και γλωσσοϊστορικής πλευράς, ο 1ος π.Χ. αιώνας με το κίνημα των Αττικιστών, το οποίο οδήγη έκτοτε στη διάσχιση τής ενιαίας μέχρι τότε γλωσσικής παράδοσης σε γραφομένη (ή λόγια ή αττικίζουσα γλώσσα) αφ' ενός και σε προφορική (ή δημώδη ή κοινή) γλώσσα αφ' ετέρου, θα ήταν πολύ πιο δικαιολογημένο ορόσημο τής, ούτως ή άλλως, μεταβατικής περιόδου από την αρχαία Ελληνική στη νεότερη Ελληνική μέσω τής Μεσαιωνικής (Βυζαντινής) περιόδου.

Εξίσου κρίσιμο είναι το θέμα του προσδιορισμού του χρόνου (και τής αντίστοιχης περιόδου) που δηλώνει την έναρξη τής γλωσσικής ιστορίας μας. Τυπικά, η ιστορία μιας γλώσσας αρχίζει από τη χρονολογία που σώζονται γραπτές μαρτυρίες. Αυτό για την Ελληνική, προτού αναγνωσθεί η γραμμική γραφή Β (1953), σήμαινε ότι άρχιζε από τα τέλη του 8ου π.Χ. αιώνα. Με την ανάγνωση των κειμένων τής Κρητομυκηναϊκής γραφής Β η ιστορία τής ελληνικής γλώσσας μετατέθηκε έξι ολόκληρους αιώνες πριν. Οψέποτε αναγνωσθούν τα κείμενα τής γραμμικής γραφής Α (αμφισβητείται μεν αν περιέχουν ελληνική γλώσσα, αλλά το πιο φυσικό και αναμενόμενο θα ήταν ότι επιγραφές –για την ακρίβεια, πήλινες πινακίδες– του ελλαδικού χώρου και των ελληνικών χρόνων περιέχουν και ελληνικά κείμενα), η ελληνική γλώσσα θα γίνει, πιθανότατα, τρεις αιώνες αρχαιότερη. Αυτό δείχνει, νομίζω, τη σχετική αξία τής παραδοχής ότι η ιστορία και η αρχαιότητα τής εμφάνισης μιας γλώσσας συνδέεται αναγκαστικά με τις «αναγνωσμένες» γραπτές μαρτυρίες της, ζήτημα που μπορεί –όπως στην περίπτωση τής Ελληνικής– να αποδειχθεί και συγκυριακό.

Αν δει κανείς τυπικά-ποσοτικά τη διάρκεια των περιόδων τής ελληνικής γλώσσας (Αρχαία Ελληνική 1400-300 π.Χ., Αλεξανδρινή Κοινή 300 π.Χ.-6ος μ.Χ. αιώνας, Μεσαιωνική 6ος-18ος αιώ-

7. J.I. Mallory, *Οι Ινδοευρωπαίοι*, Αθήνα: εκδ. Δελφίνι 1995, σ. 28.

νας, Νέα Ελληνική 19ος αι. κ. εξής), διαπιστώνει ότι συγκριτικά μεγαλύτερη διάρκεια εμφανίζει η Μεσαιωνική Ελληνική (12 αιώνες), ακολουθεί η Αλεξανδρινή Κοινή (9 αιώνες), έπονται δε η Αρχαία Ελληνική (7 αιώνες, λόγω του χάσματος ανάμεσα στο 1200-720 π.Χ.) και η Νέα Ελληνική (2 τελευταίοι αιώνες). Ωστόσο, και αυτή η εικόνα δεν είναι απόλυτα ικανοποιητική και αληθής από γλωσσικής πλευράς. Η νέα ελληνική γλώσσα, στα βασικά χαρακτηριστικά της δομής της (τα φωνολογικά και, λιγότερο, τα μορφοσυντακτικά), ανάγεται στους χρόνους της Αλεξανδρινής Κοινής, το αργότερο δε μέχρι και την πρώιμη ιδίως βυζαντινή

περίοδο (6ο-12ο αιώνα) και τη βυζαντινή (12ο-15ο αιώνα) έχει πλήρως διαμορφωθεί. Το να αναγάγεις, λοιπόν, τη νεοελληνική γλώσσα στους δύο τελευταίους αιώνες είναι ιστορικά (με όριο τη δημιουργία του νεοελληνικού κράτους) σωστό, όμως καθαρώς γλωσσικά και γλωσσολογικά πάσχει, αφού οι απαρχές της Νεοελληνικής ανάγονται ουσιαστικά στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες.

Άρα, η αναφορά στις περιόδους της ελληνικής γλώσσας είναι αναγκαία μεν, αλλά συμβατική και συχνά συγκαλυπτική της γλωσσικής πραγματικότητας.

Η ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ Η ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΗΣ

Μια γλώσσα που αριθμεί βίο σαράντα αιώνων, εννοώ την ελληνική γλώσσα, είναι φυσικό στο πέρασμα του χρόνου –τόσου μακρού χρόνου– να έχει υποστεί μεταβολές. Μεταβολές στους φθόγγους της γλώσσας, αυτούς που συνθέτουν τον τρόπο της προφοράς της· ή, σημειολογικά, μεταβολές στα σημαίνοντα (στη φωνολογική δήλωση) των λέξεων. Μεταβολές, επίσης, στη γραμματική της δομή (μορφολογία), δηλαδή στον τρόπο που με ποικίλα γραμματικά μορφήματα (καταλήξεις, επιθήματα, προθήματα, ενθήματα, σχηματιστικά στοιχεία) δηλώνει τις γραμματικές σημασίες της. Ομοίως, είναι φυσικό να έχει υποστεί μεταβολές στη συντακτική της δομή, στον τρόπο που συντάσσει τις λέξεις της σε σύνολα (φράσεων, προτάσεων, περιόδων, παραγράφων, κειμένων), καθώς και, κατεξοχήν, μεταβολές στο λεξιλόγιο, αφού νέες εκφραστικές, δηλωτικές (αντικειμένων, σχέσεων, θεσμών, καταστάσεων κ.λπ.) ανάγκες αναφύονται στην καθημερινή ζωή κάθε λαού με το πέρασμα του χρόνου. Έτσι, η ελληνική γλώσσα έχει υποστεί αρκετές μεταβολές στη δομή της. Ωστόσο, όπως εξηγήσαμε ήδη, οι μεταβολές αυτές δεν ήταν τόσες και τέτοιες που να αλλοιώσουν τη δομική φυσιογνωμία της Ελληνικής σε τέτοιον βαθμό, ώστε ο νέος Έλληνας, λ.χ. να αδυνατεί να ηλησιάζει και να κατανοήσει, περισσότερο ή λιγότερο, ένα πεζό κείμενο του Ξενοφώντα ή του Πλάτωνα ή του Πλουτάρχου με μικρή προσπάθεια και κατάλληλη καθοδήγηση. Και μπορεί μεν σήμερα να ακούγεται ίσως υπερβολικός ο ισχυρισμός του Κοραή⁸ «ὅτι ὅστις συλλογισθῆ ὅτι ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Δημοσθένης καὶ ὄλος ὁ χορὸς τῶν δοξασάντων τὸ Ἑλληνικὸν γένος ἐνδόξων ἀνδρῶν, ἐὰν ἤρχοντο πάλιν εἰς τὸν κόσμον μόνον ἐνὸς μηνὸς μελέτην ἐχρειάζετο διὰ νὰ καταλάβωσιν ὅ,τι λαλοῦμεν καὶ ὅ,τι γράφομεν τὴν σήμερον». Ωστόσο, δεν μπορεί κανείς να πει το ίδιο για την εκτίμηση του καθηγητή Robert Browning⁹, ο οποίος γράφει: «Από τότε [7ο π.Χ. αιώνα] η ελληνική γλώσσα αποκτά μια συνεχή παράδοση που φθάνει ως την εποχή μας. Υπήρχαν βέβαια αλλαγές αλλά δεν δημιουργήθηκε κάποιο ρήγμα στη συνέχεια, όπως έγινε ανάμεσα στα Λατινικά και τις ρομανικές γλώσσες. Τα Αρχαία Ελληνικά δεν αποτελούν ξένη γλώσσα για τον σημερινό Έλληνα, όπως συμβαίνει με τα Αγγλοσαξωνικά για τον σύγχρονο Άγγλο [...]. Η συνέχεια του λεξιλογικού της αποθέματος [της Ελληνικής] είναι εντυπωσιακή [...]. Και παρά το γεγονός ότι υπήρξαν πολλές ανακατατάξεις των μορφολογικών σχημάτων, υπήρξε και μεγάλη συνοχή· έτσι τα Ελληνικά αποτελούν, ακόμα και σήμερα, αρκετά εμφανώς έναν αρχαϊκό, ινδοευρωπαϊκό τύπο γλώσσας, όπως τα Λατινικά ή τα Ρωσικά».

Αν θέλαμε να χαρακτηρίσουμε γενικότερα τη δομή της ελληνικής γλώσσας στην υφή και την εξέλιξή της, θα είχαμε να παρατηρήσουμε τα εξής: Η αρχαία ελληνική γλώσσα, τόσο από πλευ-

ράς δομολειτουργικής (μορφοσυντακτικών δομών και επικοινωνιακών λειτουργιών που επιτελούν) όσο και από απόψεως λεξιλογικής (δηλωτικής λεπτών και σύνθετων εννοιών της επιστήμης, των πολιτικοκοινωνικών θεσμών και της λογοτεχνίας), καλλιεργήθηκε σε ύψιστο βαθμό. Το ότι έφθασε, λ.χ., στις λεπτές δηλωτικές διακρίσεις ανάμεσα στην *ενεργητική φωνή* (που δήλωνε την ενέργεια διαπιστωτικά ή περιγραφικά), στη *μέση φωνή* (που δήλωνε το έντονο ενδιαφέρον του υποκειμένου για την επιτελούμενη ενέργεια) και στην *παθητική* (με έμφαση στην ενέργεια παρά στην πηγή από όπου προέρχεται) είναι απόρροια των εκφραστικών αναγκών και της καλλιέργειας της Ελληνικής από δημιουργούς με γνώση και ευαισθησία στη γλώσσα. Το ίδιο και για την ανάπτυξη της δομής και λειτουργίας της *ευκτικής του πλαγίου λόγου*, που επινοήθηκε για να δηλώνει μειωμένη (έναντι της οριστικής εγκλίσεως) βεβαιότητα, όταν η δηλωμένη ενέργεια απομακρυνόταν από το παρόν και εξαρτάτο από γεγονότα του παρελθόντος. Η δυνατότητα, ομοίως, να δηλώνονται πολύμορφα και πολυδύναμα οι αναγκαίες για την επικοινωνία αναφορές στον χρόνο, τον τρόπο, στην αιτία, στον σκοπό κ.λπ. (οι λεγόμενες «επιρρηματικές σχέσεις») μέσω του πλούσιου διακόσμου των *επιρρηματικών μετοχών* (παράλληλα προς τη χρήση επιρρημάτων, εμπροθέτων εκφράσεων, δευτερευουσών προτάσεων κ.λπ.) συντελούσε σε απαιτητικότερες μορφές προσεγμένης χρήσης της γλώσσας, όπου η δυνατότητα περισσοτέρων επιλογών εξυπηρέτούσε την ποικιλία του λόγου, τον ρυθμό και την ακουστική της φράσης και, συχνά, τη δήλωση λεπτών υφολογικών αποχρώσεων.

Φυσικά, στην κοινωνική διαστρωμάτωση του αρχαίου ελληνικού κόσμου αυξημένη ευαισθησία και ευρύτερη γνώση της γλώσσας διέθετε, κατά κανόνα, ο πολίτης της πόλεως-κράτους με την ανάλογη μόρφωση. Τότε η καλλιεργημένη γλώσσα –αντίθετα προς ό,τι συμβαίνει σήμερα– ήταν προνόμιο των ελευθέρων μόνο πολιτών και μάλιστα αυτών που είχαν τους πόρους να εξασφαλίσουν μια εφαρμοσμένη (ρητορική) γνώση της γλώσσας με κατάλληλη διδασκαλία. Ωστόσο, η ευρύτερη και άμεση συμμετοχή των πολιτών στα κοινά και στην πολιτιστική-μορφωτική δραστηριότητα της πόλεως βοήθουσε στην ανάπτυξη του (προφορικού) πολιτικού λόγου και στην καλλιέργεια της γλωσσικής τους ικανότητας. Και όσο κι αν είναι αληθές ότι εμείς σήμερα τον αρχαίο ελληνικό λόγο τον γνωρίζουμε από τα κείμενα ικανών έως προικισμένων και μεγάλων διανοητών, οι οποίοι είναι φυσικό να χειρίζονταν τη γλώσσα με απαιτητικό τρόπο (ενώ ελάχιστοι γνωρίζουμε τον απλό καθημερινό λόγο), εν τούτοις μπορούμε να μιλάμε για μια ιδιαίτερη καλλιέργεια της Ελληνικής, αφού είναι γνωστό ότι

8. Το παράθεμα από Αναστ. Μέγα, *Ιστορία του γλωσσικού ζητήματος*, 1925-1927, σ. 213-214.

9. R. Browning, *Η μεσαιωνική και νέα ελληνική γλώσσα*, Αθήνα: Εκδ. Παπαδήμα 1991, σ. 9 και 13.

τη στάθμη μιας γλώσσας την καθορίζουν οι μεγάλοι συγγραφείς, που τα κείμενά τους λειτουργούν ως πρότυπα και ρυθμίζουν τη γενικότερη χρήση της γλώσσας.

Η καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας ακονίστηκε εν συνεχεία στο άλλο μεγάλο «γλωσσικό αμόνι», στον χώρο της χριστιανικής θεολογίας και φιλολογίας, που όλο και περισσότερο εξελίχθηκε σε κύρια έκφραση του βυζαντινού κόσμου, συνοδευόμενη από άλλες μορφές πνευματικής δραστηριότητας όπως, λ.χ., η γραμματική, η χρονογραφία ή η θύραθεν (παράλληλα με την εκκλησιαστική) ποίηση. Με τον ελληνικό Διαφωτισμό, εντός και εκτός Ελλάδος, η Ελληνική μετά από μερικούς αιώνες σιγής γνώρισε νέα καλλιέργεια, πράγμα που έγινε επίσης και με τις επιτόπιες λογοτεχνίες (κρητική, κυπριακή, επανασιακή) και, πάνω απ' όλα, με το δημοτικό τραγούδι. Με τη δημιουργία του ελεύθερου Νεοελληνικού Κράτους νέα πνοή –παρά τη γλωσσική διαμάχη καθαρεύουσας-δημοτικής– δίδεται στην ελληνική γλώσσα, που γρήγορα περνάει στη φάση του γλωσσικού εκσυγχρονισμού, αφού έχει προηγηθεί ο γλωσσικός καθαρισμός της Ελληνικής

(από ξενόγλωσσα –τουρκικά ιδίως και βενετσιάνικα– στοιχεία), ώστε να ανταποκριθεί στις απαιτήσεις της επιστήμης, της διοίκησης, της εκπαίδευσης και τού Τύπου. Η ραγδαία εξέλιξη της λογοτεχνίας, ιδίως της ποίησης, συνέβαλε ουσιαστικά στην καλλιέργεια της Ελληνικής, όπως –όσο και αν φανεί περίεργο– η διαμάχη περί το γλωσσικό ζήτημα οδήγησε σε ευρύτερη και βαθύτερη ενασχόληση με την ελληνική γλώσσα σε διαχρονικό επίπεδο, που και στην καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας στη διπλή της παράδοση βοήθησε και, κυρίως, στη σπάνια για έναν λαό ευαισθητοποίηση της πλειονότητας των πολιτών για τα θέματα της χρήσης της Ελληνικής και της επίσημης μορφής της γλώσσας μας.

Από όλα αυτά προκύπτει ότι η καλλιέργεια της ελληνικής γλώσσας, γραπτής και προφορικής, συνεχίστηκε σε κυμαινόμενο επίπεδο από την αρχαιότητα μέχρι τις μέρες μας, γεγονός που και την ποιότητα της γλώσσας μας ωφέλησε (όσο και αν ο γλωσσικός μας εμπύλιος γέννησε φανατισμούς και ακρότητες και από τα δύο μέρη) και σε μεταβολές της Ελληνικής κατά φυσικό τρόπο οδήγησε.

ΤΟ ΛΕΞΙΛΟΓΙΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΑΣ

Σε ένα Λεξικό της ελληνικής γλώσσας είναι φυσικό να ενδιαφέρει, περισσότερο από κάθε τι άλλο, το ζήτημα του λεξιλογίου της Ελληνικής, αφού οι περισσότερες λέξεις της σημερινής μας γλώσσας συνδέονται άμεσα ή έμμεσα με την προέλευση, τις ιστορικές περιπέτειες και τη γλωσσική ιδεολογία που αναπτύχθηκε γύρω από την επίσημη μορφή της γλώσσας και το περίφημο γλωσσικό ζήτημα¹⁰.

Ο χώρος του λεξιλογίου της Ελληνικής εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο ως αδιάψευστο τεκμήριο της συνέχειας της ελληνικής γλώσσας όσο και ως «διεθνής ταυτότητα» της Ελληνικής στην ευρωπαϊκή και, δι' αυτής, στην παγκόσμια γλωσσική επικοινωνία, αλλά επίσης και ως πεδίο ιστορικών διεργασιών που σφράγισαν τη φυσιογνωμία της νεότερης ελληνικής γλώσσας.

Ότι οι ελληνικές λέξεις, οι ρίζες και τα σχηματιστικά στοιχεία (προθήματα, τέρματα, καταλήξεις) της Ελληνικής αποτελούν μόνιμη παρακαταθήκη της διεθνούς επιστημονικής ορολογίας αλλά και οπλοστάσιο ξένων μορφωμένων και διανοουμένων (επιστημόνων, πολιτικών, αρθρογράφων κ.ά.) που διά των ελληνικών λέξεων επιχειρούν να εκφραστούν πέρα των τετριμμένων λέξεων της καθημερινότητας ανεβάζοντας το επίπεδο της επικοινωνίας τους, είναι ευρύτερα γνωστό. Το λεξικό Larousse (Dictionnaire du français au collège σ. XXVII) προτάσσει ενδεικτικό πίνακα ελληνικών (α' ή β' συνθετικών) λέξεων της Γαλλικής, για να διευκολύνει τον Γάλλο αναγνώστη: *aéro-*: *aérodynamique*, *agr(o)-*: *agronome*, *-algie*: *neuralgie*, *anthropo-*: *anthropologie*, *archéo-*: *archéologie*, *-archie*, *-arque*: *monarchie*, *monarque*, *auto-*: *autobiographique*, *biblio-*: *bibliothèque*, *bio-*: *biologie* κ.ο.κ. Ανατρέχοντας, εξάλλου, σε οποιονδήποτε «Λεξιλογικό Πίνακα» (Wordlist), πίνακα (με τη σημασία, ετυμολογία και χρήση) ελληνικών λέξεων της Αγγλικής που οφείλει να γνωρίζει ο αγγλόφωνος μαθητής για τις επίσημες εξετάσεις της αγγλικής γλώσσας, συναντάμε λέξεις όπως *acoustics*, *aesthetic*, *amphitheatre*, *antagonism*, *apathetic*, *aphorism*, *archipelago*, *ascetic*, *autonomous*, *catastrophe*, *cathartic*, *chaotic*, *epitome*, *epilogue*, *epitaph*, *epithet*, *spasmodic*,

stigmatize, *gnome*, *homonym*, *ephemeral*, *eulogistic*, *ethnic*, *sporadic*, *amnesty*, *antipodes*, *apop(h)thegm*, *apostolic*, *apostrophe*, *apotheosis*, *apologetic*, *apocalyptic*, *apocryphal*¹¹ κ.λπ., κ.λπ. Σε τέτοιους γλωσσικούς πίνακες για τον Άγγλο μαθητή (!) βρίσκουμε ετυμολογικές-σημασιολογικές πληροφορίες για τις ελληνικές ρίζες τού τύπου: *erg/urg* «work»: *energy*, *ergatocracy*, *metallurgy*: *eu* «good, well, beautiful»: *eulogize*, *euphemism*, *eupreptic* κ.ο.κ.

Το λεξιλόγιο της Ελληνικής αποτελεί αψευδή μάρτυρα της αδιάκοπης συνέχειας της ελληνικής γλώσσας και τού ενιαίου χαρακτήρα της. Κανείς Έλληνας ή ξένος (με εξαίρεση τους ειδικούς της ιστορίας της ελληνικής γλώσσας) δεν μπορεί να διακρίνει αν μια σύγχρονη ελληνική λέξη είναι αρχαία, βυζαντινή ή νεότερη ή αν χρησιμοποιείται συνεχώς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα. Ποιος γνωρίζει ή αναγνωρίζει, λ.χ., ότι λέξεις όπως *αγαπώ*, *αγαπητός*, *άγγελος*, *αγέλαστος*, *αγνός*, *άγνωστος*, *αγορά*, *άγριος*, *αδελφός*, *αθάνατος*, *αηδόνι*, *αέρας*, *αετός*, *αιώνας*, *άκλαυτος*, *ακούω*, *ακτίνα*, *αλάτι*, *αλέθω*, *αλείφω*, *αλήθεια*, *αλλά*, *άλλος*, *άλλοτε*, *άρμη*, *αλμυρός*, *αλοιφή*, *άλυτος*, *αλώνι*, *άμα*, *αμάξι*, *αρμέγω*, *αμπέλι*, *αμέτρητος*, *αν*, *ανεβαίνω*, *αναβάλλω*, *ανάγκη*, *αναλύω*, *αναπαύω*, *αναπνέω*, *αναστενάζω*, *ανατολή*, *άναρχος*, *αναφέρω*, *ανατρέχω*, *άνεμος*, *ανεψιός*, *άνδρας*, *ανθώ*, *άνθρωπος*, *ανάγω*, *άνιφτος*, *άνοστος*, *αντί*, *αντίκρυ*, *αξίνα*, *άξιος*, *άξονας*, *απατώ*, *απάτη*, *άπιστος*, *από* κ.λπ., είναι γνήσιες ομηρικές λέξεις, που αυτούσιες ή παρηλλαγμένες, με την ίδια ή και διαφοροποιημένη σημασία, χρησιμοποιούνται από τα χρόνια των ομηρικών επών μέχρι σήμερα; Όπως είπαμε και στην αρχή αυτού του κειμένου, οι λέξεις αυτές δεν είναι ούτε αρχαίες ούτε βυζαντινές ούτε νέες. Είναι ελληνικές. Γι' αυτό και η έννοια της συνέχειας προκειμένου για την ελληνική γλώσσα δεν είναι ιδεολόγημα, αλλά απτή γλωσσική πραγματικότητα.

Ο Γ. Χατζιδάκις σε μια κλασική μελέτη του με τίτλο «Περί της ενότητας της ελληνικής γλώσσας»¹² απέδειξε ότι «ἐκ τῶν 4.900 περίπου λέξεων τῆς Καινῆς Διαθήκης σχεδόν αἱ ἡμίσειαι, ἥτοι λέξεις 2.280, λέγονται καὶ σήμερον ἔτι ἐν τῇ κοινῇ λαλιᾷ· τῶν δὲ λοιπῶν αἱ πλείσται μὲν, 2.220, νοοῦνται καλῶς ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων ἀναγιγνωσκό-

10.Βλ. Γ. Μπαμπινιώτη, *Η γλώσσα ως αξία: Το παράδειγμα της Ελληνικής*, Αθήνα: Εκδ. Gutenberg 1994, σ. 295 κ.εξ., κ.α.

11. S. Brownstein-M. Weiner, *Basic Wordlist*, N. York: Barron's Educational Series 1977, passim.

12. Επιστημονική Επετηρίς Πανεπιστημίου Αθηνών 5, 1908-1909, σ. 47-151.

μναι ή άκούμεναι, όλίγη δέ μόνον περι τὰς 400 εἶναι ἀληθῶς ἀκατανόητοι ὑπὸ τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ»¹³. Το να χρησιμοποιεῖ ο σημερινός Ἑλληνας ενεργῶς στον λόγο του ή να καταλαβαίνει τις λέξεις που χρησιμοποιούσαν οι Ἕλληνες των κλασικῶν χρόνων πριν ἀπὸ 2.500 χρόνια ή τις λέξεις τῆς Καινῆς Διαθήκης (όταν συγκριτικά πρόσφατες μεταφράσεις τῆς Καινῆς Διαθήκης σε άλλες γλώσσες –Γερμανική, Ρωσική, Αγγλική κ.ά.– δεν είναι κατανοητές στους σημερινούς ομιλητές των αντιστοιχῶν γλωσσῶν), δείχνει την ιδιαίτερη σχέση που έχουν οι ομιλητές τῆς Ἑλληνικῆς με τη γλώσσα τους λόγω τῆς ιστορίας της.

Σε αὐτή την εσωτερική φυσιολογική *επιβίωση* μεγάλου μέρους τοῦ αρχαίου ή παλαιότερου λεξιλογίου τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας στη μέχρι σήμερα διαχρονική χρήση της ήλθαν να προστεθοῦν και «έξωθεν» λεξιλογικές επεμβάσεις Ἑλλήνων λογίων, οι οποίες ἀπετέλεσαν γλωσσικά κινήματα που οδήγησαν σε *αναβιώσεις* χιλιάδων λέξεων τῆς αρχαίας, ἐτσι ὥστε –πρωτόγνωρο γλωσσικό φαινόμενο αὐτό– η «φυσική συνέχεια» να ενισχυθεῖ ἀπὸ μια, ας την πούμε, «τεχνητή συνέχεια». Αναφερόμαστε και πάλι στα *επιστροφικά* ή *αναδρομικά* κινήματα τοῦ Αττικισμοῦ (αρχαίου και βυζαντινοῦ), τοῦ Νεοαττικισμοῦ (τοῦ ὀψιμου Βυζαντινοῦ), τοῦ αρχαϊσμοῦ (των χρόνων τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ), τοῦ κοραϊκοῦ και μετακοραϊκοῦ καθαρισμοῦ, τοῦ νεοαττικισμοῦ ή αρχαϊσμοῦ (τοῦ νέου ἑλληνικοῦ κράτους), καθώς και τῆς αυστηρῆς ή πλιότερης φορμαλιστικῆς καθαρῆς. Ὅλα αὐτά τα επιστροφικά κινήματα, περισσότερο ή λιγότερο ιδεολογικά και αναγκασμένα να ανταποκριθοῦν στις νέες επικοινωνιακές ἀνάγκες τῆς γλώσσας, ἀναβίωσαν, μιμήθηκαν ή ἀντλήσαν σε ευρεία ἔκταση αρχαίες ή βυζαντινές λέξεις, με τις οποίες υποκατέστησαν άλλες ξένες ή ἐξέφρασαν νέες ἔνοιες. Αποτέλεσμα: τα κινήματα αὐτά κατάφεραν να επανασυνδέσουν τις νεότερες φάσεις τῆς Ἑλληνικῆς με τις παλαιότερες κατὰ μοναδικό στην ιστορία των γλωσσῶν τρόπο (άλλη εἶναι η περίπτωση τῆς Εβραϊκῆς, που ἀποτελεῖ και αὐτή μοναδικό παράδειγμα «ἀνάστασης» μιας νεκρῆς, μη ομιλουμένης γλώσσας, τῆς αρχαίας Εβραϊκῆς τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, και καθιέρωσῆς της ως ἐπίσημης σύγχρονης γλώσσας!). Απλή ἀναδρομή στο Λεξικό τοῦ Στέφανου Κουμανοῦδη, στη *Συναγωγή νέων λέξεων ὑπὸ των λογίων πλασθεισῶν ἀπὸ τῆς Αλώσεως μέχρι των καθ' ἡμᾶς χρόνων* (Αθήνα 1900)¹⁴, δείχνει τον τεράστιο ὄγκο τοῦ λεξιλογίου που

πλάστηκε ἀπὸ τους λογίους εἴτε ἀπὸ αὐτοῦσιες αρχαίες λέξεις ή, κυρίως, ἀπὸ νεόπλαστες λέξεις που ἀκολουθοῦν τα πρότυπα των αρχαίων. Ἰδού μερικῆς νεόπλαστες λέξεις, που κανέναν δεν θα μπορούσε (παρὰ μόνον ἀπὸ πραγματολογικά στοιχεία) να ξεχωρίσει ἀν εἶναι αρχαίες ή νεότερες: *δημοσιογράφος* (1826), *δημοσιότης* (1824), *ἐπιγιόντως* (1829), *ἐπετηρίς* (1876), *ἐπιβάρυνσις* (1805), *ἐπιβίβασις* (1871), *κομματάρχης* (1853), *πλειοψηφία* (1833), *πλαισιῶν* (1889), *δηλητηριάζω* (1876), *βασίζω/-ομαι* (1854), *διαπαιδαγωγῆσις* (1876), *ἐφετεῖον* (1833), *λαθρεμπόριον* (1809), *νεκροτομεῖον* (1888), *ἐξόντως* (1766), *ἐπιφύλαξις* (1859), *ὀλοκληρῶν* (1896), *στρατῶν* (1833), *ταξινομῶ* (1873), *ὑπνοβάτης* (1840), *χειροκρατῶ* (1856). Ο ἴδιος μάλιστα ο Κουμανοῦδης ἔπλασε τις λέξεις *ἐκδήλωσις*, *ἐπαρχιακός* και *ἐχθρότης*.

Αὐτός ο «εσωτερικός δανεισμός» τῆς Ἑλληνικῆς ἀπὸ λέξεις ἀνήκουσες στη μακρὰ γλωσσική της παράδοση υπήρξε η πιο υγιῆς και ἀποτελεσματικῆ ἀντιμετώπιση ἐνός μείζονος κινδύνου, που ἀπειλοῦσε την ἑλληνική γλώσσα τοῦς τελευταίους αἰῶνες τοῦ ξενικοῦ ζυγοῦ. Πρόκειται για το πλῆθος των ξενικῶν λέξεων (τουρκικῶν και βενετσιάνικων) που εἰσχώρησαν –ἐλλείψει οργανωμένης παιδείας ή άλλης μορφωτικῆς ἀντιστάσεως– στο σῶμα τῆς Ἑλληνικῆς και προκάλεσαν μια κατάσταση που ἀνάγκασε φωτισμένους Ἕλληνας ὅπως ο Αδαμάντιος Κοραῆς να ἀναλάβουν σταυροφορία «καθαροῦ» τῆς γλώσσας, προλαβαίνοντας τον κίνδυνο μιας μορφῆς μιγαδοποίησης (creolisation) τῆς Ἑλληνικῆς. Απὸ τὸ κίνημα τοῦ καθαρισμοῦ τοῦ Κοραῆ διαμορφώθηκε βαθμδόν μια «γλωσσική ιδεολογία» που ἀπετέλεσε ἀνασταλτικό φραγμό στην εἰσβολή των ξένων λέξεων, οδήγησε σε ευρεία υποκατάσταση των ξενικῶν με ἑλληνικές (βλ. σ. 627) και ἐτοίμασε τὸ ἔδαφος τῆς ἀναζήτησης νέων ὀρων και λέξεων μέσα ἀπὸ την παρακαταθήκη τῆς ἴδιας τῆς ἑλληνικῆς γλώσσας. Η υπηρεσία που προσέφεραν στην ἑλληνική γλώσσα οι λογιοί τῆς ἐποχῆς με την εδραίωση αὐτῆς τῆς «γλωσσικῆς ιδεολογίας» δεν ἔχει ἐκτιμηθεῖ ἀκόμη στις πραγματικῆς της διαστάσεις. Ἐνα πάντως εἶναι βέβαιο: χωρὶς αὐτή την ἐκοστρατεία και χωρὶς τον αγῶνα αὐτῆς τῆς γλωσσικῆς «πρόληψης», η λεξιλογική δομῆ τῆς σύγχρονης Ἑλληνικῆς δεν θα διέθετε τη σημερινῆ λεξιλογικῆ συνοχή της.

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΡΑΦΗ ΚΑΙ ΟΡΘΟΓΡΑΦΙΑ

Συχνά μέσα στο Λεξικό, εἴτε στην ιστορία κάθε γράμματος εἴτε μιλώντας για τὸ ἀλφάβητο εἴτε στα λ. *γραφῆ* και *ορθογραφία*, γίνεται λόγος για τη γραφή και την ορθογραφία τῆς γλώσσας μας. Εδῶ γίνεται μια ευρύτερη, συνολικῆ ἐξέταση τοῦ θέματος.

Οἱ Ἕλληνες ἀνήκουν στους προνομιοῦχους λαούς που χρησιμοποιώντας τη γραφή, μπόρεσαν να ἀναπτύξουν, να διαδώσουν και να διασώσουν τον μεγάλο πολιτισμό που ἐδημιούργησαν. Λαοί που δεν γνώρισαν γραφή παρέμειναν στο σκότος τῆς ιστορίας και, συχνά, ἀγνοεῖται η ἴδια τους η ὑπαρξη. Στην Ελλάδα, ἀντιθέτως, χρησιμοποιήθηκαν περισσότερες ἀπὸ μία γραφές σε μια προσπάθεια των Ἑλλήνων να φτάσουν στο καλύτερο σύστημα γραφῆς, πράγμα που το πέτυχαν ἐπινοώντας, για *πρῶτη φορά* στον κόσμο, την ἑλληνική ἀλφαβητικῆ γραφή. Πρόκειται για την ἴδια γραφή που, με τη μορφή τοῦ δυτικοῦ ἑλληνικοῦ (Χαλκιδικοῦ) ἀλφαβῆτου, ἐξελίχθηκε σε αὐτό που ονομάζουμε λατινικό ἀλφάβητο, ἕνα ἀλφάβητο που μέσω τῆς αυτοκρατορίας τῆς Ρώμης και των λατινογενῶν (ρομανικῶν) ἐθνῶν και γλωσσῶν πέρασε σε ευρύτερη χρήση ἀνά τον κόσμο. Ας σημειωθεῖ ἀκόμη ὅτι τὸ ἀλφάβητο που χρησιμοποιούμε σήμερα οἱ Ἕλληνες, ιστορικῆ

μαρτυρεῖται ἀπὸ τον 8ο π.Χ. αἰῶνα («ἐπιγραφὴ τοῦ Διπύλου», «ποτήριον Νέστορος»), ἐνῶ η ορθογραφία που χρησιμοποιούμε ἀνάγεται στο 400 π.Χ.

Οι γραφές που χρησιμοποιήθηκαν στην Ελλάδα εἶναι: η *ιερογλυφικῆ* (περ. 2000-1750 π.Χ.): η *γραμμικῆ γραφὴ Α* (1700-1400 π.Χ.): η *γραμμικῆ γραφὴ Β* (1400-1200 π.Χ.): η *κυπρομινωικῆ γραφὴ* (περ. 1500-1100 π.Χ.): τὸ *κυπριακὸ συλλαβᾶριο* (περ. 6ο-4ο π.Χ. αι.): η *ἑλληνικῆ ἀλφαβητικῆ γραφὴ* (πιθ. 10ο π.Χ. αι.–σήμερα). Απὸ αὐτές ἔχουν ἀναγνωσθεῖ μόνον η γραμμικῆ γραφὴ Β και τὸ κυπριακὸ συλλαβᾶριο. Η ἱερογλυφικῆ, η γραμμικῆ Α και η κυπρομινωικῆ δεν ἔχουν ἀποκρυπτογραφηθεῖ. Η ἑλληνικῆ ἀλφαβητικῆ γραφὴ εἶναι αὐτὴ που χρησιμοποιεῖται χωρὶς διακοπή ἀπὸ τον 8ο π.Χ. αἰῶνα μέχρι σήμερα.

Μπορεῖ οἱ Ἕλληνες να μην εἶναι αὐτοί –με τα στοιχεία που ἔχουμε μέχρι σήμερα– που πρῶτοι ἐπινόησαν τη γραφή. Σουμέριοι, Βαβυλώνιοι, Ασσύριοι και Χεττιῆτες χρησιμοποιοῦν τη σφηνοειδῆ γραφή (ἐξελιγμένη εἰκονογραφικῆ γραφὴ) ἤδη ἀπὸ τὸ 4000 π.Χ. Οἱ Αἰγύπτιοι χρησιμοποιοῦν ἐπίσης την ἱερογλυφικῆ γραφή (λογογράμματα και φωνογράμματα) ἤδη ἀπὸ τὸ 3000 π.Χ. μέχρι τον 11ο μ.Χ. αἰῶνα. Το

13.αὐτ., σ. 141.

14.Βλ. κ. *Τα λεξικά τῆς Νέας Ἑλληνικῆς Γλώσσας*, σ. 36 τοῦ παρόντος Λεξικοῦ.

γεγονός είναι ότι ήδη τη 2η χιλιετία οι Έλληνες με τη γραμμική Β περνούν σε μια συλλαβογραφική γραφή, που είναι μια πρώτη μορφή φωνολογικής γραφής, αφού στηρίζεται στη συλλαβή. Κάθε γράμμα είναι και μία συλλαβή, όχι ένας φθόγγος. Ότι πρόκειται για ένα ατελές αλφάβητο (αφού ο αριθμός των δυνατών συλλαβών μιας γλώσσας είναι ως προϊόν συνδυασμών τεράστιος!) δεν υπάρχει αμφιβολία. Περί τα 90 συλλαβογράμματα χρησιμοποιήθηκαν με πολλαπλή το καθένα φωνητική αξία (το συλλαβογράμμα [· δηλώνει τα πε-πη, βε-βη, φε-φη και πει-πηι, βει-βηι, φει-φηι, δηλαδή 12 συλλαβές-αναγνώσεις), πράγμα που γεννά δυσχέρειες στην ανάγνωση.

Έτσι, από το 1200 π.Χ. παύει να μαρτυρείται η γραμμική γραφή Β. Η ατελής γραμμική γραφή Β εγκαταλείπεται κάποτε πριν από τον 8ο π.Χ. αιώνα για μιαν οικονομικότερη και δηλωτικότερη «οιονεί συλλαβογραφική» γραφή, αφού είναι μια γραφή που δηλώνει μόνο τα σύμφωνα, αφήνοντας –όπως συμβαίνει μέχρι σήμερα στις σημερινές γραφές– να εικάσει ο αναγνώστης μόνος του τα παραλειπόμενα φωνήεντα. Οι Έλληνες, γύρω στον 10ο π.Χ. αιώνα, παίρνουν από τους Φοίνικες αυτή την (οικονομικότερη τής συλλαβογραφικής) συμφωνογραφική γραφή. Αλλά δεν στέκονται σε αυτό. Επινόουν για πρώτη φορά στην ιστορία τής γραφής τη δήλωση των φωνηέντων, αυτών δηλαδή που αποτελούν τη βάση τής συλλαβής και τής γλώσσας γενικότερα. Επινόουν ακόμη μερικά σύμφωνα που χρειάζονται στην Ελληνική και φτάνουν έτσι στη δημιουργία τής πρώτης πραγματικά αλφαβητικής γραφής, τού πρώτου αλφαβήτου, όπου κάθε γράμμα δηλώνει και έναν φθόγγο (για οικονομία δεν χρησιμοποιούν από την αρχή διαφορετική δήλωση για κάθε είδος φωνήεντος, έτσι το Ε δηλώνει αρχικά και το ε και το η, το Ο και το ο και το ω, ενώ ποτέ δεν δήλωσαν με διαφορετικό γράμμα τη διαφορά μακρού και βραχέος α, μακρού και βραχέος ι, μακρού και βραχέος υ, γιατί έτσι θα δημιουργούνταν πλήθος νέων γραμμάτων για τα φωνήεντα). Η επινόηση αυτή, καθόλου αυτονόητη, κάνει ώστε το αλφάβητο να αναγνωρίζεται διεθνώς ως ελληνική δημιουργία, όσο και αν την πρώτη ύλη δανείστηκαν οι Έλληνες από άλλους. Όλοι ανεξαιρέτως οι ειδικοί ερευνητές τής ιστορίας τής γραφής¹⁵, συμφωνούν ότι ως πρώτη ύλη τού ελληνικού αλφαβήτου χρησίμευσε το βορειοσημιτικό συμφωνογραφικό αλφάβητο. Επί τού θέματος αυτού δεν διαφωνεί κανείς. Το θέμα επί τού οποίου υπάρχει πλήθος αλληλοσυγκρουόμενων θεωριών είναι η προέλευση και η δημιουργία τού ίδιου τού φοινικικού συμφωνογραφικού συστήματος, το οποίο ανάγεται στο πρωτοκαναδικό αλφάβητο τού 1700 π.Χ.¹⁶ Άλλοι το ανάγουν στην αιγυπτιακή και σιναϊτική γραφή, άλλοι στη σουμεριακή, τη βαβυλωνιακή ή την ασσυριακή γραφή, άλλοι το συνδέουν με το κυπριακό συλλαβάριο, άλλοι με τη κεττιτική ιερογλυφική, την ιδεογραφική θεωρία ή με την ουγκαριτική σφηνοειδή γραφή, ο Evans το συνδέει με τις μινωικές

γραφές (Ιερογλυφικά και Γραμμική Α), άλλοι με την «ψευδοϊερογλυφική» τής Βίβλου, άλλοι με τη θεωρία των προϊστορικών γεωμετρικών σημείων και άλλοι με άλλες αρχαιότερες γραφές. Μέσα στον κυκεώνα όλων αυτών των υποθέσεων, εικασιών και θεωριών για την προέλευση τού σημερινού αλφαβήτου, μπορούμε να δεχθούμε μια έμμεση έστω επίδραση των κρητικών γραφών –από κοινού με άλλες γραφές– στο σημερινό αλφάβητο. Η άποψη τού καθηγητή D. Diringer¹⁷, ενός από τους εγκυρότερους μελετητές τού αλφαβήτου, φαίνεται να βρίσκεται εγγύτερα στην πραγματικότητα. Ο Diringer υποστηρίζει ότι το σημερινό σύστημα γραφής επινοήθηκε μεν και καλλιεργήθηκε στην Παλαιστίνη και τη Συρία, αλλά δέχθηκε και επιδράσεις παλαιότερων συστημάτων «τού αιγυπτιακού, τού σφηνοειδούς, τού κρητικού και ίσως και των προϊστορικών γεωμετρικών σημείων. Είναι απίθανο να μην προηγήθηκαν των επινοητών τής σημερινής γραφής άλλοι, όπως είναι εξαιρετικά απίθανο ότι ένα αλφάβητο που επινοήθηκε στην Παλαιστίνη ή στη Συρία τη 2η π.Χ. χιλιετία έμεινε ανεπηρέαστο από τις γραφές τής Αιγύπτου, τής Βαβυλωνίας ή τής Κρήτης [...]. Και η σύλληψη τής συμφωνογραφικής γραφής και η αρχή τής ακροφωνίας (αν ίσχυε στο πρωτοσημιτικό αλφάβητο) μπορεί να είναι δάνεια από την Αίγυπτο. Ίχνη τής επιδράσεως τής βαβυλωνιακής γραφής μπορούν να διαπιστωθούν στις ονομασίες ορισμένων γραμμάτων. Η επίδραση τής κρητικής γραφής και μερικών προϊστορικών γεωμετρικών σημείων μπορεί να είναι καθαρώς εξωτερική, να επέδρασαν δηλαδή μόνο στη μορφή ορισμένων γραμμάτων. Άλλα αλφαβητικά σημεία μπορεί να βγήκαν μέσα από συμβατικά σύμβολα και μπορούμε ακόμη να υποθέσουμε ότι αποτελούσαν κυρίως αυθαίρετες επινοήσεις».

Από όσα είπαμε προκύπτουν τα εξής: α) Οι Έλληνες είναι οι πραγματικοί δημιουργοί τού πρώτου στον κόσμο αλφαβήτου, τού ελληνικού αλφαβήτου· β) την πρώτη ύλη (έναν αριθμό γραμμάτων, σχήμα γραμμάτων, ονομασία) την πήραν οι Έλληνες από τη βορειοσημιτική συμφωνογραφική γραφή, ωστόσο δεν έμειναν παθητικά προσκολλημένοι σε αυτήν, αλλά εδημιούργησαν μέσα και πέρα από αυτήν το πρώτο πραγματικό αλφάβητο, που από αυτούς πέρασε –διά τής λατινικής του μορφής, που, όπως είπαμε, είναι ελληνική– σε ολόκληρο τον κόσμο· γ) η προέλευση τού βορειοσημιτικού συμφωνογραφικού συστήματος είναι εξαιρετικά αμφίβολη. Ανάμεσα στις επιδράσεις που έχει δεχθεί, πιθανότατα επηρεάστηκε και από τις μινωικές γραφές, μολονότι τόσο τα ιερογλυφικά όσο και η γραμμική γραφή Α δεν έχουν αναγνωσθεί και –κατά τις γνώμες πολλών μελετητών και τού ίδιου τού Evans– μάλλον δεν περιέχουν ελληνική γλώσσα [διαφορετική είναι η εκτίμηση τού γράφοντος για τη γλώσσα τής γραμμικής γραφής Α (βλ. ανωτ. «Περίοδοι ιστορίας τής ελληνικής γλώσσας»)].

ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΖΗΤΗΜΑ¹⁸

Το γνωστό ζήτημα «καθαρεύουσα-δημοτική», που ταλάνισε τον τόπο μας τους τελευταίους αιώνες, είναι φυσικό να έχει επηρεάσει όλη την ελληνική γλώσσα, ιδιαίτερα δε το λεξιλόγιο που αποθησαυρίζεται στα Λεξικά. Μια σύντομη θεώρηση τού γλωσσικού ζητήματος δείχνει τα στάδια από τα οποία πέρασε η σημερινή μορφή τής γλώσσας μας.

Ο γλωσσικός διχασμός τής ελληνικής γλώσσας, που έμελλε τους τελευταίους δύο αιώνες να εξελιχθεί σε «γλωσσικό εμφύλιο», ξεκινάει με τον 1ο π.Χ. αιώνα με το κίνημα τού Αττικισμού, αλλά δεν παίρνει τη μορφή τού διχαστικού γλωσσικού μας ζητήματος πριν από τον 19ο αιώνα. Μέχρι τότε (με μεμονωμένες εξαιρέσεις που εμφανίζονται ήδη από τον 16ο αιώνα με τον Νικόλαο

15. Jensen, Diringer, Gelb, Jeffery, Naveh και, τελευταία, J.T. Hooker (εκδ.), *Reading the Past: Ancient Writing from Cuneiform to the Alphabet*, London: British Museum Press, 1990.

16. J. Naveh, *Early History of the Alphabet*, Leiden 1982, σ. 42.

17. D. Diringer, *The Alphabet*, London 1968³, σ. 162-163.

18. Εκτενή ανάλυση τού γλωσσικού ζητήματος με εκτεταμένη βιβλιογραφία βλ. στο άρθρο μου «Το γλωσσικό ζήτημα και η εξελικτική πορεία τής ελληνικής γλώσσας μέχρι την τελευταία δεκαετία τού 20ού αι.», *Εγκυκλοπαίδεια «Πάπυρος-Λαρούς-Μπριτάνικα», τόμ. «Ελλάς», σ. 28-46. Βλ. επίσης τα ΣΧΟΛΙΑ στα λ. γλωσσικός (γλωσσικό ζήτημα) και γλωσσισμύνητος τού παρόντος Λεξικού. Επίσης βλ. Γ. Μπαμπινιώτη (επιστ. εκδότη): *Το γλωσσικό ζήτημα. Σύγχρονες προσεγγίσεις*. (Συλλογικός τόμος), έκδ. Ιδρύματος τής Βουλής, Αθήνα 2011, 619 σελ.*

Σοφριανό, τον Αγάπιο Λάνδο, τον Δ. Καταρτζή κ.ά.) η διπλή γλωσσική παράδοση, ο λόγιος γραπτός λόγος και η απλούστερη προφορική γλώσσα συνυπάρχουν χωρίς ανταγωνισμούς και διαμάχες των ομιλητών της Ελληνικής. Το γλωσσικό ζήτημα ξεκινάει, στην πράξη, στα τέλη του 18ου αιώνα από τη διαμάχη του Ευγένιου Βούλγαρι (1716-1806) με τον Ιώσηπο Μοισιόδακα (1725-1800) –ο τελευταίος υποστήριξε την απλούστερη γλώσσα, γεγονός για το οποίο δέχθηκε επίθεση από τον Βούλγαρι. Εδραιώνεται με τη διαμάχη του Αδ. Κοραή (1748-1833) με τον Παναγ. Κοδρικά (1762-1827) –ο Κοραής υποστήριξε τα δικαιώματα της κοινής γλώσσας, ενώ ο Κοδρικός τάχθηκε υπέρ της λόγιας φαναριώτικης γλωσσικής παράδοσης. Φουντώνει με τις αντιμαχόμενες απόψεις του Ρήγα, του Χριστόπουλου, του Βηλαρά και του Σολωμού προς τους Σούτσους και τους λοιπούς Φαναριώτες. Κορυφώνεται με τη διαμάχη του Ψυχάρη και των Ψυχαριστών με τον Χατζιδάκι και τους υποστηρικτές της λόγιας παράδοσης. Με τα Ευαγγελιακά (1901) και τα Ορεστειακά (1903) ο γλωσσικός διχασμός γίνεται «γλωσσικός εμφύλιος» και φθάνει στο να κυθεί ακόμη και αίμα.

Το ζητούμενο ήταν, πάντοτε, η καθιέρωση της δημοτικής ως επίσημης γλώσσας, που θα διδάσκεται στο σχολείο, θα χρησιμοποιείται στη διοίκηση και την επιστήμη και θα αποτελεί την επίσημη προφορική και γραπτή έκφραση του Έθνους. Το θέμα απασχολεί αρχικά τους λογίους του Διαφωτισμού με ηγετική μορφή τον Αδαμάντιο Κοραή, οι οποίοι πρώτοι συνειδητοποιούν ότι το Γένος δεν μπορεί να μορφωθεί, για να διεκδικήσει την ελευθερία του, χωρίς να φτάσει στην Παιδεία μέσα από τη μητρική γλώσσα που μιλάει. Οι περισσότεροι αγωνιστές για την παιδεία του υπόδουλου Γένους υποστηρίζουν την κοινή Ελληνική, την απλούστερη προφορική γλώσσα (Ανθίμος Γαζής, Κωνσταντίνος Κούμας, Θεόκλητος Φαρμακίδης, Κωνσταντίνος Βαρδαλάχος, Βενιαμίν ο Λέσβιος, Θεόφιλος Καΐρης κ.ά.). Ωστόσο, υπάρχουν και λόγοι που αντιτίθενται στις θέσεις του Κοραή (Νεόφυτος Δούκας, Στέφανος Κορμπτάς κ.ά.). Για άλλον λόγο, ως υπερασπιστές μιας ακραιφνούς, καθαρά λαϊκής δημοτικής, αντιτίθενται στη διδασκαλία του Κοραή και ο Χριστόπουλος, ο Βηλαράς και ο Σολωμός. Σημείο της αντίθεσης είναι ο «καθαρισμός» και η «διόρθωση» της γλώσσας που προτείνει ο Κοραής, μέσα στον οποίον περιλαμβάνει και απομάκρυνση λέξεων και τύπων της «χυδαίας», της λαϊκής δηλαδή γλώσσας.

Η διαμάχη οξύνεται με την εμφάνιση του Ψυχάρη (1854-1929). Με τον Ψυχάρη η δημοτική βρίσκει τον πρώτο επιστήμονα γλωσσολόγο υπερασπιστή της, που επιχειρηματολογεί επιστημονικά. Συγχρόνως αναπτύσσει πρωτοφανή μαχητικότητα και αναλαμβάνει σχεδόν αποστολικό και «σωτηριολογικό» έργο, για να επικρατήσει η φυσική γλώσσα των Ελλήνων. Η διδασκαλία και το παράδειγμα του εμπνέουν και κινητοποιούν πολλούς Έλληνες: καλλιτέχνες, διανοούμενους, φοιτητές, επιστήμονες, απλούς ανθρώπους. Το ζήτημα της γλώσσας μπαίνει στην πρώτη φάση του, την *ηρωική-μαχητική περίοδο του Δημοτικισμού* (1888-1917). Στον Ψυχάρη παραστέκονται γνωστά ονόματα του παλαιότερου δημοτικισμού, όπως ο Πάλλης, ο Βλαστός, ο Εφταλιώτης, ο Ίων Δραγούμης, ο Ταγκόπουλος κ.ά., που περισσότερο ή λιγότερο συμμερίζονται τις, ακραίες συχνά, απόψεις του Ψυχάρη.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (1864-1936), για να κατασιγάσει προσωρινώς τα πνεύματα και την οξύτητα που είχε δημιουργηθεί περί το γλωσσικό στις αρχές του 20ού αιώνα και για να εξασφαλίσει ομοψυχία και ήπιο κλίμα κατά την προετοιμασία των βαλκανικών πολέμων μετά την ταπείνωση του 1897, καθιερώνει συνταγματικά (για πρώτη φορά) ως επίσημη γλώσσα του κράτους την

απλή καθαρεύουσα (Σύνταγμα 1911: «Επίσημος γλώσσα του κράτους είναι εκείνη εις την οποίαν συντάσσονται το πολίτευμα και της ελληνικής εκκλησίας τὰ κείμενα. Πάσα πρὸς παραφθορὰν αὐτῆς ἐπέμβασις ἀπαγορεύεται»).

Ο Δημοτικισμός ανασυντάσσεται και αλλάζει τακτική. Επιβεβαιώνεται η αντίληψη ότι η μόνη οδός για την προώθηση της δημοτικής γλώσσας είναι να διδαχθεί στο σχολείο. Έτσι γεννάται ο *Εκπαιδευτικός Δημοτικισμός*, με την ίδρυση του *Εκπαιδευτικού Ομίλου* (1910) και, κυρίως, με τη δραστηριότητα που αναπτύσσει μέσα από το *Δελτίο του Εκπαιδευτικού Ομίλου* (1912), του οποίου τη διεύθυνση αναλαμβάνει ένας μετριοπαθής γλωσσολόγος, ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης (1883-1959). Με τους αγώνες του Εκπαιδευτικού Ομίλου, παράλληλα προς τη δραστηριότητα του Ψυχάρη και των «σκληρών» δημοτικιστών που συσπειρώνονται στον *Νουμά* (περιοδικό που υποστήριζε τον Ψυχάρη), επιτυγχάνεται να διδαχθεί για πρώτη φορά στις πρώτες τάξεις του δημοτικού σχολείου η δημοτική γλώσσα. Αυτό γίνεται το 1917 επί Ελευθερίου Βενιζέλου από την Επιτροπή που ορίζεται στο Υπουργείο Παιδείας, για να εποπτεύσει τη γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση. Μέλη της Επιτροπής: ο Μανόλης Τριανταφυλλίδης, ο Αλέξανδρος Δελμούζος (1880-1956) και ο Δημήτριος Γλινός (1882-1943). Έτσι από το 1917 περνάμε στον *Κρατικό Δημοτικισμό*, όπως τον ονομάζει ο Τριανταφυλλίδης, με αλληπάλληλες γλωσσοεκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις (ανάλογα με τις εκάστοτε κυβερνήσεις), που εναλλάσσουν στη γλωσσική διδασκαλία του σχολείου (κυρίως του δημοτικού) την καθαρεύουσα και τη δημοτική.

Στον αγώνα για την επικράτηση της δημοτικής μέσα από την Εκπαίδευση καθοριστικό ρόλο παίζει η στάση του Μανόλη Τριανταφυλλίδη. Με τη μετριοπάθεια και την τακτική του να δεχθεί στον κορμό της δημοτικής τα ζωντανά λόγια στοιχεία και να μην προκαλεί με ακραίες ρυθμιστικές τοποθετήσεις, όπως έκανε ο Ψυχάρης, πυκνώνει τις τάξεις των υποστηρικτών της δημοτικής. Παράλληλα επιδιέχεται στη δημιουργία έργου υποδομής, στη σύνταξη (μαζί με μια Επιτροπή που ορίστηκε επί Μεταξά το 1938) της πρώτης Γραμματικής της Δημοτικής, της «Κρατικής Γραμματικής», όπως είναι γνωστή, που εκδόθηκε το 1941. Ο Ψυχάρης και οι σκληροί δημοτικιστές κατηγορούν τον Τριανταφυλλίδη και τα μέλη του Εκπαιδευτικού Ομίλου για «συμβιβασμό» και ανεπίτρεπτες υποχωρήσεις. Ωστόσο, τα πράγματα δείχνουν ότι η τακτική που ακολουθήθηκε τότε άνοιξε τον δρόμο για την πρόοδο και την καθιέρωση της δημοτικής 35 χρόνια αργότερα (το 1976). Ο Τριανταφυλλίδης και άλλοι δημοτικιστές απέδειξαν πως τα λεγόμενα ότι η δημοτική δεν έχει γραμματική και γι' αυτό δεν μπορεί να διδαχθεί ή ότι είναι ακατάλληλη για τον επιστημονικό λόγο κ.τ.δ. δεν ευσταθούν. Με πολλούς αγώνες και με την παραγωγή μεγάλου υποστηρικτικού έργου οδήγησαν στην επικράτηση της δημοτικής. Η μετριοπάθεια του Τριανταφυλλίδη συμπλήρωσε τη μαχητικότητα του Ψυχάρη.

Στη δίνη, όμως, του γλωσσικού και στις οξείες αντιθέσεις που δημιουργήθηκαν, ξεχάστηκε ή αμαυρώθηκε η συμβολή και η εν γένει παρουσία μερικών μεγάλων μορφών, που συνέβαλαν ουσιαστικά στην προβολή και την επιστημονική σπουδή της δημοτικής γλώσσας και, μέσα από αυτήν, στην προώθηση της προφορικής γλωσσικής παράδοσης. Πρόκειται για τις μορφές του Αδαμάντιου Κοραή, του Γ. Χατζιδάκι και του Αχιλλέα Τζάρτζανου. Χωρίς το κύρος, τη βαρύτητα και τους αγώνες του Αδ. Κοραή, για να βγει η κοινή γλώσσα από την αφάνεια και να περάσει στο προσκήνιο, είναι άγνωστο ποια θα ήταν η τύχη της σήμερα. Χωρίς, εξάλλου, το επιστημονικό έργο του Γ. Χατζιδάκι, οι γνώσεις μας για τη δημο-

τική θα βρίσκονταν για δεκαετίες σε εμπειρικό επίπεδο και στο σκότος πολλαπλών πλανών και παρεξηγήσεων, τις οποίες διέλυσε η επιστημονική οξύνουα τού μεγάλου γλωσσολόγου. Το ότι δεν προσέθεσε ο Χατζιδάκις το κύρος και τις γνώσεις του στην καθιέρωση τής δημοτικής ως επίσημης γλώσσας είναι η αδύνατη πλευρά αυτού τού επιστημονικού κολοσσού, που μπορεί μόνο να ερμηνευθεί από την πεποίθησή του ότι η δημοτική δεν ήταν ακόμη ώριμη στην εποχή του να παίξει τον ρόλο τής επίσημης γραφομένης γλώσσας. Τέλος, χωρίς την αποτύπωση τής νεοελληνικής σύνταξης από τη σοφία τού Αχιλλέα Τζάρτζανου, θα στερούμαστε για πολύ καιρό αυτό το αγκωνάρι τού νεοελληνικού λόγου.

Ο νόμος 309/1976 «Περί οργανώσεως και διοικήσεως τής Γενικής Εκπαιδεύσεως» τής μεταδικτατορικής Κυβερνήσεως τού Κ. Καραμανλή επισημοποίησε τη χρήση τής δημοτικής γλώσσας στην Εκπαίδευση: «Γλώσσα διδασκαλίας, αντικείμενον διδασκαλίας και γλώσσα τών διδακτικών βιβλίων εις όλας τὰς βαθμίδας τής Γεν. Εκπαιδεύσεως εἶναι ἀπὸ τοῦ σχολικοῦ ἔτους 1976-1977 ἡ Νεοελληνική. Ὡς Νεοελληνική γλῶσσα νοεῖται ἡ διαμορφωθεῖσα εἰς πανελλήνιον ἔκφραστικὸν ὄργανον ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ τῶν δοκίμων συγγραφέων τοῦ ἔθνους Δημοτική, συντεταγμένη ἄνευ ἰδιωματισμῶν καὶ ἀκροτήτων». Μετά την Εκπαίδευση η χρήση τής δημοτικής επεκτάθηκε στη δημόσια διοίκηση, σήμερα δε είναι η κρατούσα γραπτή και προφορική ἔκφραση των Ελλήνων. Με Προεδρικό Διάταγμα τής Κυβερνήσεως Ανδρέα Παπανδρέου (Π.Δ. 207/1982) καθιερώθηκε και η χρήση τού μονοτονικού

συστήματος γραφής (κατάργηση τής διάκρισης των τόνων και χρησιμοποίηση ενός μόνον τονικού σημείου, που δηλώνει τη θέση τού τόνου στη λέξη). Και το θέμα αυτό είχε μακρά προϊστορία μέσα κυρίως στο πλαίσιο τού γλωσσικού ζητήματος, αφού πολύ νωρίς υποστηρίχθηκε η ανάγκη απλοποίησης τού τονικού συστήματος με εφαρμογή τού μονοτονικού. Ενίστε, μάλιστα, το θέμα συνδέθηκε, ὄλως εσφαλμένως, και με αστήρικτες προτάσεις φωνητικής γραφής, αντικαταστάσεως δηλαδή τού ελληνικού με το λατινικό αλφάβητο για λόγους απλογραφῆσεως.

Ἐτσι, ἔστω και ἀπότομα και εσπευσμένα, δηλαδή χωρίς την απαραίτητη υποδομή και προετοιμασία (σύνταξη νέας γραμματικής, συντακτικού, λεξικού, κατάλληλων σχολικών βιβλίων), λύθηκε οριστικά από την Πολιτεία το γλωσσικό ζήτημα που ταλάνισε επί αιώνες τον τόπο. Βεβαίως, η βιαστική επίλυση τού μεγάλου αυτού θέματος γέννησε στη θέση τού γλωσσικού ζητήματος ένα μεγάλο γλωσσικό πρόβλημα, ένα πρόβλημα ποιότητας στη χρήση τής Νεοελληνικής. Το πρόβλημα ὄμως αυτό μπορεί να ξεπεραστεί με κατάλληλη διδασκαλία τής γλώσσας στο σχολείο, καθώς και με ενημέρωση και ευαισθητοποίηση των Ελλήνων σε μια πιο προσεγμένη χρήση τής γλώσσας. Η νεοελληνική γλώσσα, ὅταν δεν αντιμετωπίζεται στενά και μικρόψυχα σε σχέση με τις λόγιες καταβολές της, έχει τη δύναμη μιας μακραίωνης προφορικής και γραπτής καλλιέργειας, δηλαδή το μεγαλύτερο προνόμιο που μπορεί να διαθέτει μια σύγχρονη γλώσσα.

Γ. Μπαμπινιώτης